

کتابشناسی تاریخ پژوهی

میرزا محمد مهربانی

مقدمه

اگر عمر و وقت آدمی با ارزش است، به طور قطع در میان آدمیان، وقت عالمان و دانشمندان و محققان، گرانقدرتر و باارزشتر است؛ زیرا با بهره‌گیری از اوقات محدود زندگی، نه فقط به خود بلکه به دیگران نیز ثمره و حیات می‌بخشند.

پس ضرورت دارد که دیگران در عدم تضييع وقت آنها بکوشند و بهترین فایده‌گردآوری منابع و مآخذ در راستای یک عنوان، بهره‌دهی بیشتر به وقت محدود دانشوران و پژوهشگران است.

بنای اصلی این مقاله، معرفی گزیده‌ای از آثار مکتوب است که در زمینه تاریخ پژوهی نگاشته شده است.

تاریخ پژوهی، نگرشی از بیرون به تاریخ است. گاهی کل تاریخ (ماهیت تاریخ) مورد توجه و تحلیل قرار می‌گیرد. چنین پژوهشی - در اصطلاح - فلسفه تاریخ نامیده می‌شود.

این دانش در قرون جدید در چهره یک علم مستقل ظهور یافت؛ هر چند ریشه مسائل آن از گذشته‌های دور در فرهنگ عقلی بشر وجود داشته است. گاهی نه خود تاریخ به عنوان مجموعه‌ای از حوادث، بلکه «دانش تاریخ» مورد بررسی مجدد قرار می‌گیرد؛ برخی عنوان فلسفه علم تاریخ را بر اندام این دانش می‌پسندند؛ بنابراین، تاریخ پژوهی حداقل شامل دو شعبه مهم فلسفه تاریخ و پژوهش درباره علم تاریخ است.

فلسفه تاریخ

فلسفه تاریخ دانشی است که از علل و عوامل حوادث تاریخ - و نه از حوادث و وقایع جزئی - بحث می‌کند. فیلسوف تاریخی با به کارگیری استدلال و تعقل به مسائلی همچون: علل به وجود آمدن رخدادها، محرک تاریخ، جبر تاریخ، سیر تاریخ، هدف و غایت تاریخ، و ادوار تاریخ می‌پردازد.

قلمرو تاریخی مانند هر قلمرو دیگری مشحون از پدیده‌های گوناگون است. همان‌گونه که قلمرو ستاره‌شناسی یا گیاهی یا فیزیکی از پدیده‌های مختلف تشکیل شده است، در هر یک از این زمینه‌ها برای پدیده‌های گوناگون قواعد و قوانینی است.^۱ فلسفه تاریخ، اندیشیدن درباره تاریخ است.^۲ تاریخ در باطن اندیشه و تحقیق درباره حوادث و مبادی آنها و جستجوی دقیق برای یافتن علل آنهاست؛ علمی است درباره کیفیات وقایع و موجبات و علل حقیقی آنها و به همین سبب تاریخ از حکمت سرچشمه می‌گیرد و سزااست که از دانشهای آن شمرده شود.^۳

فرق میان شکل صوری و ظاهری تاریخ که عبارت است از اطلاعات گردآوری شده درباره وقایعی که در زمان و مکان بخصوص روی داده است و معنای باطنی تاریخ که تحقیق عقلی و نظری درباره منشأها و علتهاست و این کار را اجتهاد علمی می‌نامند.^۴

در صدر و ذیل کلام این خلدون دو مطلب وجود دارد: یکی شکل صوری و ظاهری تاریخ، یعنی اطلاعات گردآوری شده درباره وقایعی که در زمان و مکان بخصوصی روی داده است (شرح ماوقع) که آن را علم تاریخ نامند؛ دیگری معنای باطنی تاریخ که تحقیق عقلی و نظری درباره منشأها و علتهاست و می‌توان از آن به نام فلسفه تاریخ نام برد.

پژوهش درباره علم تاریخ

هرگاه دانش تاریخ زیر ذره بین تحلیل و بررسی قرار می‌گیرد، این پرسشها رخ می‌نمایاند: متد و روش مورخ در ضبط و ثبت رخدادها چگونه است و چه ضعفهایی دارد؟ مورخ از چه منابعی برای نگارش تاریخ استفاده می‌کند؟ ترتیب و توثیق آن منابع چگونه است؟

۱. سید محمد باقر صدر، انسان مسؤول و تاریخ ساز، ترجمه محمد مهدی فولادوند (تهران: نشر میزان، ۱۳۵۹)، ص ۱۸.
۲. کارل، پاسپرس. آغاز و انجام تاریخ، ترجمه محمد حسن لطفی (تهران: انتشارات خوارزمی، ۱۳۷۳).
۳. ابن خلدون، ترجمه محمد پروین گنابادی (تهران: انتشارات علمی فرهنگی، ۱۳۳۶)، ص ۲.
۴. ابن خلدون، فلسفه تاریخ، به کوشش محسن مهدی، ترجمه مجید سمعدی (تهران: نگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۵۸).

ابن خلدون، عبد الرحمن. مقدمه ابن خلدون. دو جلد. ترجمه محمد پروین گنابادی. چاپ هفتم: تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۹.

بهترین کتاب در مورد فلسفه تاریخ و جامعه شناسی تا پیش از زمان ابن خلدون است و شاید اولین کتابی بوده که درباره فلسفه تاریخ بحث کرده است.

البته تحت عنوان فلسفه تاریخ نیست بلکه مباحث آن مربوط به فلسفه تاریخ است از جمله: در فضیلت دانش تاریخ و سیکل تاریخی.

اختری، عباسعلی. نقش انتظار در سیر تاریخ. تهران، بنیاد بعثت، ۱۳۶۰، ۹-۵۷ص.

اهم مباحث: دور نمای تاریخ، رابطه تاریخ و انتظار، ...

استالین. ماتریالیسم دیالکتیک و ماتریالیسم تاریخی. ترجمه امیر نیک آئین. انتشارات حزب توده ایران،

اهم مباحث: ماتریالیسم تاریخی و اینکه آیا محیط و عوامل جغرافیایی در تبدیل رژیم به رژیم دیگر تأثیر دارد یا خیر، و اینکه آیا محیط جغرافیایی علت اصلی حرکت است یا خیر؟

اسماعیلی، حمید رضا. فلسفه تاریخ از متن آثار دکتر علی شریعتی. تهران، بی نا، ۱۳۵۹، ۱۷۱ص.

اهم مباحث: فلسفه تاریخ، معنی تاریخ، ارزش تاریخ در اسلام، توحید به عنوان فلسفه تاریخ، نظر مکاتب مهم درباره فلسفه تاریخ، جبر تاریخ، عامل محرك تاریخ در اعتقادهای مختلف، نقش ذکر و آگاهی در حرکت تاریخ، رسالت روشنفکران.

افتخارزاده، محمود. فلسفه تاریخ. چاپ اوک: قم، آزادی، ۱۳۶۰، ۹۶ص.

اهم مباحث: فلسفه تاریخ، سیر تاریخی، امام علی و تاریخ، تاریخ به گونه تاریخ، تاریخ چیست؟، هویت و اصالت تاریخ، عناصر و اجزا و شکل تاریخ، قدمت تاریخ انسان، اخلاق و تاریخ و سرنوشت تاریخ. همچنین کتابی دیگر با عنوان «فلسفه تاریخ» به نام مؤلف مذکور به چاپ رسیده که مباحث آن متفاوت است و عبارتند از: اسلام و انسان، آگزیستانسیالیسم، مارکسیسم، اسلام و تاریخ.

الیاده، میرجا. مقدمه بر فلسفه ای از تاریخ. ترجمه بهمن سرکراتی. چاپ اوک: تبریز، انتشارات نیما، ۱۳۶۵، ۲۴۵ص.

اهم مباحث: اساطیر و تاریخ، بدبختی و تاریخ، تاریخ بعنوان تجلی الهی، ادوار کیهانی و تاریخ، سرنوشت تاریخ، آزادی و تاریخ، وحشت تاریخ، مشکلات تاریخ گرایی، یأس یا ایمان.

چگونه به تفسیر و تحلیل حوادث تاریخی می پردازد؟ تحلیل مقایسه ای مورخان ...؟

دقت و کنکاش در پاسخگویی به این پرسشها، بتدریج تولد دانشی جدید را به ارمغان آورد. منابع و مآخذ مربوط به این دانش در بخش دوم این کتابنامه و ذیل عنوان «پژوهش درباره علم تاریخ» آمده است.

یگانه اثری که در زمینه کتابشناسی فلسفه تاریخ به چاپ رسیده، مقاله «کتابشناسی توصیفی فلسفه تاریخ» به قلم جناب آقای فرخ امیر فریار است که در کتاب نامواره دکتر محمود افشار (جلد ششم: تهران، موقوفات دکتر محمود افشار، ۱۳۷۰) منتشر شده است.

البته پژوهش آقای امیر فریار، شایسته تقدیر است. اما کتابشناسی حاضر، تکمیل و جبران کاستیهای کتابشناسی ایشان است. کاستیهایی همچون: عدم ارائه تعریف و مفهومی خاص از فلسفه تاریخ، عدم تعیین چارچوبهای مفهومی و زمینه های مورد جستجو در مقدمه، در بر نداشتن منابع عربی و مغفول ماندن برخی از مآخذ فارسی.

قلمرو و سرفصلهای این کتابنامه عبارتند از:

- منابعی که در فرهنگ اسلامی در زمینه تاریخ نوشته شده است؛
- منابع ماتریالیسم تاریخی؛
- مآخذ دیگر مکاتب و دیدگاههای فلسفه تاریخ؛
- منابعی که به بررسی تاریخ نگاریهای اسلامی پرداخته اند؛
- منابعی درباره مورخان مسلمان؛
- آثاری که به بررسی سایر تاریخ نگاریها و دیگر مورخان پرداخته اند؛

مآخذی که به تطبیق و مقایسه تاریخ نگاریها پرداخته اند؛

نکات قابل توجه در این کتابنامه

- حوزه زبانی این کتابنامه، عربی و فارسی است.
- در هر مدخل این شناسه ها آورده شده است: نام نویسنده، عنوان اثر، نام مترجم، نوبت چاپ، محل نشر، ناشر، تاریخ نشر.
- آثاری که دو موضوع «فلسفه تاریخ» و «پژوهشهایی درباره تاریخ» را بررسی کرده اند، در هر دو بخش ارائه شده اند.
- شیوه این مقاله جستجوی مستقیم و مشاهده خود منابع بوده، لذا به طور اجمال رؤوس مطالب و مندرجات آنها آورده شده است.
- قلاب [ ] در هر مورد به معنای شک و ابهام در آن است.

***

آریان پور، امیر حسین. در آستانه رستاخیز. چاپ دوم: تهران، ناوک، ۱۳۴۹، ۱۷۵ص.

اهم مباحث: شامل بحثهایی در زمینه فلسفه تاریخ است. مباحثی چون: از نقطه تحول تاریخ، متفکران در فلسفه تاریخ، مفهوم تاریخ، توجیه تحولات تاریخ، منشأ دینامیسم تاریخ.

اهم مباحث کتاب: سیمای تاریخ و قوانین تحول جامعه انسانی در قرآن، تحول جوامع در ظهور تضادهای اجتماعی، عوامل محرکه رفتار و علل بروز تضادهای اجتماعی و طبقه‌ای، شرایط عینی و ذهنی و بروز دگرگونیهای بنیادی در جامعه و تاریخ.

... انسان در برابر تاریخ آینده. بی‌جا، ب. رحیمی، بی‌تا. ۱۱۴ ص.

پلخانف، گ. و.، تاریخ از نظر فلسفه مادی. ترجمه: کیانوری. بی‌جا، بی‌تا. ۶۲ ص.

اهم مباحث: تاریخ از نظر فلسفه مادی، عوامل اجتماعی تاریخی یعنی چه، تاریخ بشری نتیجه فعالیت و کوشش افراد بشر در راه تأمین احتیاجاتشان، نظریات لابیولا در خصوص تبعیت تظاهرات اجتماعی از بنای اقتصادی اجتماعی، ...

نقدی است بر کتاب «آزمایشی چند درباره مفهوم مادی تاریخ» نوشته آتونویو لابیولا.

اهم مباحث: تعریف تاریخ، مسائل کلی درباره تاریخ، ادوار تاریخ، چگونگی حرکت تاریخ، انگیزه‌ها و محرکات تاریخ، غایت و هدف تاریخ، هدف و جهت تاریخ، آینده‌نگری در تاریخ، نظریه بعضی دانشمندان، قانون علیت در حوادث تاریخ، انتقاد از ماتریالیسم تاریخی، نظریه علمای الهی در حوادث و حرکت تاریخ، نقش رهبر روحانی در هدایت تاریخ.

انگلس، فریدریش. نقش قهر در تاریخ. تهران، نشر روزبه، ۱۳۵۴.

پلخانف، گ. (ن بلتف). تکامل نظر مونیستی تاریخ. ترجمه جلال علوی نیا و سعدا-علیزاده. چاپ دوم: تهران، نشر بین الملل، ۱۳۵۸، ۳۷۱ ص.

اهم مباحث: کلیاتی در مورد تاریخ و نظریاتی درباره تاریخ، ماده‌گرایی فرانسه در قرن هیجدهم، ماده‌گرایی جدید، روینا بودن یا زیربنا بودن تاریخ.

اهم مباحث: قهر در تاریخ، شکل‌بندیهای مناسبات سیاسی اساس تاریخ در تاریخ، مالکیت خصوصی به هیچ وجه به عنوان نتیجه غارت و قهر پدیدار نشده است، نظر دورینگ در مورد قهر، قهر در تاریخ چه نقشی در مقابل تکامل اقتصادی دارد، ...

برلین، آیزیا، آزادی. نظریه تصادفی تاریخ از دیدگاه برنسن: و نقد آن از جانب برلین. ترجمه محمد علی مؤحد. چاپ اول، تهران، انتشارات خوارزمی، ۱۳۶۸، ۴+۱۳۳ ص.

پلخانف، گ. و. نقش شخصیت در تاریخ. ترجمه خلیل ملکی. چاپ سوم: تهران، ۱۳۵۶، ۷۴ ص.

اهم مباحث: نیروی محرکه تاریخ و نقش شخصیت در آن، نقش شخصیت در تاریخ، جبری یا قدری بودن منافی با فعالیت اجتماعی نیست، ترکیب آزادی و ضرورت، انسان خود عاملی در جریان ضرورت، مکتب ضرورت تاریخی مطلق، آیا سنجایی شخصی در جریان تاریخ مؤثر است. حدود امکان تأثیر شخصیت در تاریخ، اوضاع و احوال اجتماعی که مستلزم بروز استعدادها خاصی هستند، امکان و شرایط تأثیر شخصیت در تاریخ.

بوگو سلافسکی، ب. م. و کارپوشین، و. ا. و دیگران. ماتریالیسم تاریخی: ماتریالیسم تاریخی چیست؟ ترجمه س، رزم آزما. تهران، انتشارات گوتنبرگ، بی‌تا.

اهم مباحث: علم ماتریالیسم تاریخی، مفهوم ماتریالیسم تاریخی، تولید مادی به مثابه اساس موجودیت و رشد جامعه، طبقات، مناسبات طبقاتی، نقش توده‌ها و افراد در تاریخ، انقلاب اجتماعی، شعور اجتماعی و وجود اجتماعی.

پوپو، کارل. ر. فقر تاریخی‌گری. ترجمه احمد آرام. چاپ دوم: نشر شرکت سهامی انتشارات خوارزمی، ۱۳۵۸، ۱۹۰ ص.

اهم مباحث: اعتقاد به سرنوشت تاریخی خرافه محض است، پیشگویی جریان تاریخ بشری با روش علمی یا هر روش استدلالی دیگر غیر ممکن است.

بهمنش، احمد. سیرتاریخ. تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۲، ۲۳۹+۸ ص.

اهم مباحث: شامل بخشهایی چون مراحل تاریخ و سیر تاریخ می‌باشد.

پولیستر، ژرژ. اصول مقدماتی فلسفه. ترجمه جهانگیر افکاری. چاپ دوم: تهران، شرکت سهامی کتابهای جیبی، ۱۳۵۸، ۲۱۲ ص.

فصل پنجم کتاب شامل این است: ماتریالیسم تاریخی، تاریخ

پایدار، حبیب‌الله (حبیب‌الله پیمان). برداشتهایی درباره فلسفه تاریخ از دیدگاه قرآن. تهران، دفتر نشر و فرهنگ اسلامی، ۱۳۵۶، ۳۱۵ ص.

اهم مباحث مقدمه کتاب: ضرورتهای ختم رسالت، موانع تاریخی و ایدئولوژیک، کاربرد ایدئولوژی در عمل ظاهر می‌شود.

توین بی، آرنولد. فلسفه نوین تاریخ. ترجمه د-بهاء الدین بازارگاد. چاپ دوم: نشر فروغی، ۱۳۵۶، ۱۲۶ ص.

اهم مباحث: کتاب حاوی اصول و نظریات و فرضیه های تاین بی در تحلیل و توجیه کل تاریخ بشر است که شمه ای از آن در مورد فلسفه تاریخ و تاریخ تمدنهاست.

در ضمن کتاب مذکور تلخیص یک دوره ده جلدی به نام تاریخ جهان از آغاز تمدن بشر تا زمان معاصر تحت عنوان «تحقیقی در تاریخ» است.

چند فقره تقریظ که از طرف مطبوعات ایران درباره این رساله به چاپ رسیده است، در کتاب آورده شده است.

جعفری تبریزی، محمد تقی. نقش شخصیتها در تاریخ یا عامل محرک تاریخ و نقش شخصیتها. بی جا، بی نا، بی تا. ۳۲ ص.

جعفری، یعقوب. بینش تاریخی قرآن. چاپ دوم: تهران، نشر دفتر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۸، ۱۶۴ ص.

اهم مباحث: تاریخ و زندگی، رابطه تاریخ و جامعه، کشف قوائد جامعه شناسی از تاریخ یا تاریخ در تداوم اعصار، تاریخ و اساطیر، تاریخ نگاری در زمانهای دور، تاریخ تحلیلی و وقایع نگاری، مورخان اسلامی و تحلیل تاریخ، عامل محرک تاریخ، حرکت دوره ای تاریخ، قانونمندی حرکت تاریخ، قرآن و تاریخ، تاریخ و قرآن.

جعفری، یعقوب. بینش تاریخی نهج البلاغه. چاپ اول: تهران، دفتر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۲، ۱۶۳ ص.

اهم مباحث: بخش اول- کلیاتی از تاریخ، نهج البلاغه و طرح مسائل تاریخی، اهتمام به تاریخ، عبرت آموزی از گذشتگان، ارائه نمونه های عینی، ... پیشگویی درباره مهدی، تکرار تاریخ.

بخش دوم- عوامل زمینه ساز در ساختارهای تاریخی، ... آزادی انسان در ساختن تاریخ، پیکار دائمی حق و باطل. بخش سوم- کارهای خدا در تاریخ، جبر در بودن و آزادی در شدن، انسان در بوته آزمایش.

بخش چهارم- انگیزه های تحولات تاریخی، نظریه های گوناگون در تبیین حرکت تاریخ، عامل هجوم و دفاع، عامل عصیبت، ستهای الهی در تاریخ، شکست و پیروزی، ...

الجنیدی، انور. اسلام و حرکت تاریخ: رویا جدیدی فی فلسفه تاریخ الاسلام. چاپ هشتم: بیروت و قاهره، دارالکتاب لبنان و دارالکتاب المصری، ۱۹۸۶ م.

اهم مباحث: در باب اول از اسلام و تاریخ و در باب هشتم در مورد فلسفه تاریخ اسلامی و بروز حوادث تاریخ اسلام بحث کرده

چگونه توجیه می شود؟، تاریخ محصول انسان است، وجود اجتماعی و شرایط زندگی، مبارزات طبقاتی، محرک تاریخ.

پیمان، حبیب الله (پایدار). حیات و مرگ تمدنها. تهران، انتشارات قلم، ۱۳۵۶، ۱۵۱ ص.

آیا بر طبق یک سنت (قانون) الهی که ازلی و تغییر ناپذیر است همه جوامع انسانی در همه طول تاریخ محکوم اند که روزی منهدم شوند و به دردناکترین شکلی دچار رنج و عذاب گردند؟.

اهم مباحث: قرآن و دگرگونیهای اجتماعی، ستمگری عامل اول نابودی، تمدنها و نظامهای اجتماعی، قیام مندرین برای دادن آگاهی و بسیج ناس به عنوان عامل دوم نابودی تمدنها و نظامهای ستمگر اجتماعی، لحظه مرگ و هلاکت ستمگران چه موقع فرا می رسد، بنیان نظام و جامعه ستمگر فرو می ریزد، نابودی ستمگران و حاکمیت صالحان و مستضعفان، تکامل عمومی جامعه در سایه استقرار نظام توحیدی مبتنی بر عدل و برابری و تکوین مجدد نظام شرک و طبقاتی.

توسلی، غلام عباس. نظریه های جامعه شناسی. چاپ اول: تهران، سمت، ۱۳۶۹، ۴۸۱ ص.

فصل سوم شامل مباحثی درباره فلسفه تاریخ و علم تاریخ است که رابطه میان فلسفه تاریخ و جامعه شناسی را بیان می کند.

توسلی، محمد. فلسفه تاریخ از دیدگاه جامعه شناسی. تهران، نشر دانشکده فنی، ۱۳۵۷، ۴۴ ص.

جزوه که در اصل سخنرانی دکتر محمد توسلی در دانشگاه فنی تهران بوده، شامل این مباحث است: فلسفه تاریخ از دیدگاه جامعه شناسی، تعریف تاریخ و جامعه، تعریف فلسفه تاریخ، عقاید افلاطون و ارسطو و ابن خلدون، عقاید متفکران قرون ۱۷ و ۱۸، تکیه گاه جامعه شناسی، تعریف جریان تاریخی، جامعه شناسی توسط فونکیونالیسم.

توین بی، آرنولد. تحقیقی در باب تاریخ. ترجمه وحید مازندرانی. چاپ دوم: تهران، انتشارات توس، ۱۳۵۵، ۱۳۱ ص.

اهم مباحث: جامعه، تمدن، فرهنگ، تحقیق تاریخ، در تکوین تمدنها، قانون و آزادی در تاریخ، برخورد میان تمدنها در فراختای جهان، برخورد تمدنها در حول زمان، قانون و آزادی، و ...

تاریخ، نظر به اجزای تاریخ.

حق شناس، علی محمد. بازگشت و دیالکتیک در تاریخ.
تهران، نشر آگاه، ۱۳۵۸، ۵۳ص.

است.

اهم مباحث: دیالکتیک در تاریخ بازگشت یک روند تکاملی در تاریخ، شرایط بروز بازگشت در تحولات تاریخی، بازگشت و دیالکتیک در تاریخ، آینده‌نگری و پیامدهای ناخواسته در تاریخ.

چاپلد، گوردن. تاریخ بررسی نظریه‌هایی درباره تاریخ گرائی.
ترجمه محمد تقی فرامرزی. تهران، نشر مازیار، ۱۳۵۴، ۱۰۵ص.

اهم مباحث: جامعه و علم و تاریخ، نمونه‌ای از یک نظم تاریخی، پیدایش سنت تاریخ‌نگاری، مفاهیم لاهوتی و جادویی نظم تاریخی، نظریه‌های طبیعی درباره نظم تاریخی، تاریخ به مثابه یک علم تطبیقی، تاریخ به مفهوم یک روند خلاق.

چاپلد، گوردن. تطور اجتماعی. ترجمه احمد صبوری.
تهران، نشر نیل، ۱۳۵۲، ۲۰۳ص.

اهم مباحث: قسمتی از کتاب درباره عوامل عینی منفرد در مسیر تاریخ است.

خیل، پیتر. استفاده و سوء استفاده از تاریخ. ترجمه حسن کامشاد. چاپ اوک: نشر آموزش انقلاب اسلامی (شرکت سهامی)، ۱۳۷۲، ۱۴۱ص.

حجتی کرمانی، علی. از بردگی روم قدیم تا مارکسیسم.
تهران، نشر مشعل دانشجو، ۱۳۶۹.

اهم مباحث: پیدایش تاریخ یعنی تغییر، حرکت شرط ضروری پیدایش تاریخ است، نظر بعضی دانشمندان در مورد تاریخ، پیامدهای فلسفی اصالت تاریخ، سوء استفاده از تاریخ.

اهم مباحث: ماتریالیسم تاریخی استالین، تطورات را در خط و سیر تاریخ جبری دانستن، بحث واقعیت تاریخی که مارکس را محکوم می‌کند، اساس قوانین تحول جامعه که مارکس می‌گوید، نقدی بر مارکس بالاخص ماتریالیسم تاریخی، قانونمندی تاریخ از نظر مارکس و نقد بر آن، فرضیه یک بعدی انسان، از بردگی تا مارکسیسم، دوره گذرا و انتقالی.

دورانت، ویل. درسهای تاریخ. ترجمه احمد بطحائی. چاپ اوک: تهران، شرکت سهامی کتابهای جیبی با همکاری مؤسسه انتشارات فرانکلین. ۱۳۵۰، ۱۸۴ص.

حجتی کرمانی، علی. متد دیالکتیک مارکسیستی. تهران، کانون نشر و پژوهشهای اسلامی، بی تا، ص ۳۱۱.

اهم مباحث: روش دیالکتیکی مارکسیسم، ماتریالیسم تاریخی، جهش تکاملی در اجتماع و تکامل نیروهای تولید، یگانه عامل تغییرات تکاملی جامعه، و ...

اهم مباحث: تاریخ و خلق و خوی انسان با تاریخ، دین و تاریخ، سوسیالیسم و تاریخ، تاریخ و جنگ، نژاد و تاریخ، معنی کلی تاریخ، تاریخ و کره زمین، زیست‌شناسی و تاریخ، اخلاق و تاریخ، اقتصاد و تاریخ، حکومت و تاریخ رشد و زوال، آیا پیشرفت واقعیت دارد؟

حریری، محمد یوسف. ملاحظاتی درباره مارکسیسم. قم، نشر ارشاد، ۱۳۵۹، ۱۳۵ص.

بخش چهارم کتاب: ماتریالیسم تاریخی (نقدی است بر نظریه جبری بودن تاریخ).

دورانت، ویل. لذات فلسفه (پژوهشی در سرگذشت و سرنوشت بشر). ترجمه عباس زریاب. چاپ هفتم: تهران، نشر آموزش انقلاب اسلامی (شرکت سهامی)، ۱۳۷۱، ۵۱۹ص.

بخش ششم از فصل چهاردهم در زمینه فلسفه تاریخ بحث می‌کند با این عناوین: معنی تاریخ، بیان تاریخ بر پایه دین بیان جغرافیای تاریخی، بیان نژادی تاریخ، بیان اقتصادی تاریخ، بیان معنوی و روانشناختی تاریخ، تاریخ مرکب.

حزب جمهوری اسلامی. قرآن و تاریخ (جزوه شماره ۵). تهران، نشر حزب جمهوری اسلامی، بی تا، ۷۵ص.

اهم مباحث: فلسفه تاریخ، بینش دیالکتیکی یا ابزاری، بینش انسانی یا فطری، دو تلقی از انسان تاریخ و قرآن، نظر به مجموع

رادمنش، عزت الله. تاریخ در قرآن. چاپ دوم: مشهد، مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۷۱، ۱۶۷ص.
اهم مباحث: تاریخ و فلسفه تاریخ از نظر قرآن، سیکل مستمر و

مقدس از زاویه ربوبی و دیدگاه بنی اسرائیل، عمل و ایمان، شخصیت در تاریخ، خلاصه و نتایج. ۲. آیات و ترجمه، مفهوم قریه، اقتصاد روز دوشنبه ای، نقش انگیزه ها.

رهنورد، زهراء. موضع گیری طبقات اجتماعی یا فرایند انحطاط یک جامعه در قرآن. تهران، انتشارات قلم، ۱۳۵۷. ۱۸۳ص.

اهم مباحث: قوانین حاکم بر تاریخ، (ص ۱۱-۲۲)، نذیران یا ادامه دهندگان رسالت تاریخی انبیا(ص ۲۳-۳۴).

زرافشان، ناصر. سیری در فلسفه و فلسفه تاریخ. تهران، نشر زنده رود، ۱۳۵۸.

اهم مباحث: نظریه تکاملی، جامعه، مقدمات تاریخ، برخورد مادی با تاریخ، ایده آلیسم و تکامل تاریخ، فلسفه تاریخ.

زمانی، محمد رضا. فرایند تاریخی و روابط اجتماعی- تولیدی. بی جا، انتشارات بیژن جزئی، ۱۳۵۶.

اهم مباحث: خصلتهای اجتماعی طبقات و ادوار تاریخی، حرکت انتقالی، نقش ابزار در دگرگونی فرهنگ اجتماعی، انسان تاریخی، رابطه متقابل فردی.

سارتر، ژان پل. اگزیزستانسیالیسم و اصالت بشر. ترجمه دکتر مصطفی رحیمی. چاپ پنجم: تهران، نشر مروارید. ۱۰۹ص. قسمتی از کتاب در مورد اگزیزستانسیالیسم و واقعیت تاریخ بحث می کند. ص ۹۱.

سبحانی، جعفر. تحلیلی از فلسفه مارکس. چاپ دوم: قم، نشر هادی، ۱۳۶۰. ص ۲۸۸.

کتاب نقد و یارد نظریات مارکسیسم است و در درس نخست آن، بحث از مادیگری تاریخی و درس ششم بحث از تحولات تاریخی و متد دیالکتیک، و آیا در صحنه تحولات تماشاگریم یا بازیگر، جبری گری در سیر تاریخ همان قضا و قدر تحریف شده است. و در درس هشتم بحث از اینکه تأثیر عوامل خارجی در تحولات اجتماعی می باشد.

سبحانی، جعفر. مارکسیسم و مذهب. قم، نشر پیام آزادی، ۱۳۵۸.

اهم مباحث: فرضیه های مارکسیستی که فرضیه سوم آن راجع به مادی گرایان حوادث و وقایع تاریخی جهان که با علل مادی توجیه و تفسیر می کنند و برای هر پدیده ای یک علت مادی چه ذهنی و چه عینی تعیین می کنند، مارکسیسم و نیروی محرک تاریخ، زیر بنایی و روبنایی

متکامل، تاریخ و هدف و تاریخ با هدف، تاریخ و افسانه و اساطیر و مشیت الهی، مدینه فاضله، انسان واقعی و مدینه واقعه در تاریخ قرآن، قهرمان پرستی (اروئیسم) مکتب اصالت ناس، طرح تاریخ در قرآن و فن و نگارش آن در قرآن، روش تبلیغ غیر مستقیم، قوانین همیشگی و مستمر در تاریخ، تکرار در تاریخ، جهان بینی تاریخی در قرآن، فضای جهان بینی تاریخ اسلام، روشهای دیگر تاریخنگاری در قرآن اصالت اسوه ها، و ...

رادمنش، عزت الله. کلیات عقاید ابن خلدون درباره فلسفه، تاریخ و تمدن. تهران، نشر قلم، ۱۳۵۷. ۳۰۳ص.

اهم مباحث: کلیات عقاید ابن خلدون درباره فلسفه تاریخ و تمدن، عصبیه، منشأ عصبیه، انواع عصبیه، نقش عصبیه و دین، آیا بشر طبعاً اجتماعی است، ابن خلدون و محیط جغرافیایی، اثر آب و هوادر اخلاق و سرشت انسان، حکمران و حکومت، اخلاق و دین، ثروت و قدرت اقتصادی، صنایع، جمعیت، رواج لوکس، سقوط دین و اخلاق، انحطاط دولت و تمدن و علل آن، تقلید مغلوب از سلطه گر و بالعکس، فهرست اعلام و اصطلاحات.

راسل، برتراند. درک تاریخ. ترجمه یدالله طوسی. چاپ اوک: نشر کتابخانه سینا، ۱۳۴۱، ۸۰ص.

اهم مباحث: درک تاریخ، تقسیم تاریخ، پیدایش تمدن، مراحل ابتدایی تاریخ، فرضیه هگل درباره تاریخ.

رفیعی، علی. تاریخ مندی سوسیالیسم. چاپ اوک: انتشارات فلسطین، بی تا، ۷۹ص.

اهم مباحث: تغییر کمونیسم نوین از تاریخ، نظریه مادی درباره تاریخ، مبارزه طبقاتی، و ...

رقابی، حیدر. چشمه های فلسفی تاریخ. تهران، نهضت زنان مسلمان، بی تا.

اهم مباحث: دامنه گسترده فلسفه تاریخ، آینه گرایی تاریخ، ماهیت تاریخ، تاریخ در تنزیل، ستهای تاریخ در قرآن، فلسفه تاریخ و جهان سوم، تاریخ در راه بی نهایت، پژوهشی در فلسفه تاریخ، و ....

رهجو، حسین. تحلیلی تاریخی از دو مفهوم قرآنی. تهران، انتشارات قلم، ۱۳۵۶. ۵۹ص.

اهم مباحث: ۱. آیات و ترجمه، مفهوم نعمتها، مفهوم ارض

اهم مباحث: بینش تاریخی و عدل، جبر تاریخ و عدم خاتمیّت برای تاریخ، سرنوشت تاریخی، دین رفته از تاریخ را برگرداندن توسط حسین(ع)، قابیل در تاریخ سه چهره دارد.

تاریخ.

شریعتی، علی. اسلام شناسی (فلسفه تقدیر علمی تاریخ). تهران، نشر حسینیه ارشاد، ۱۳۵۲.

بخشهای آخر کتاب: فلسفه تاریخ، توحید یک فلسفه تاریخ، عامل محرک تاریخ، حرکت تاریخ بر اساس تهاجم، تدافع و ... انقلاب دائمی، مارکس و نظر به شخصیت. فلسفه تقدیر علمی تاریخ، کشف قوانین علمی حرکت تاریخ نه ایدئولوژی، و ...

شریعتی، علی. اگر پاپ و مارکس نبودند. تهران، نشر حسینیه ارشاد، بی تا. ۴۸ ص.

اهم مباحث: مکتوب از چندین قسمت تشکیل یافته: اگر پاپ و مارکس نبودند، با قرآن و کامپیوتر، نماز شدن انسان، نگاهی به تاریخ فردا.

شریعتی، علی. انسان و تاریخ. تصحیح و مقدمه سید محمد مهدی جعفری. تهران، نشر قلم، ۱۳۵۸.

اهم مباحث: تاریخ علمی شدن انسان، شخصیت تاریخی انسان، ریشه بینش امروزی تاریخ بر مبنای ایده آلیسم مطلق هگل، سیر تاریخ در مکتب ماتریالیسم، آدمی را جبر محیط می سازد، اصالت انسان یا اصالت تاریخ، علم تاریخ و موضوع تاریخ، مکتب تاریخی جامعه شناسان.

شریعتی، علی. بررسی تاریخ. تهران، نشر شرکت سهامی خاص، بی تا.

اهم مباحث: نقش شخصیتها، عناصر سازنده و نگاه دارنده مکتب.

شریعتی، علی. بینش تاریخی شیعه (سخنرانی). چاپ اوّل: تهران، نشر جواد، ۱۳۵۷.

اهم مباحث: بینش تاریخی شیعه، بینشهای تاریخی ادیان و مقایسه آن با شیعه، اسلام دین تاریخ است، و ...

شریعتی، علی. تاریخ و ارزش آن در اسلام (جزوه). بی جا، بی تا. ۲۴ ص.

مکتوب که به صورت جزوه است از محتوای تاریخ به معنای قدیمی، انسان آینده را نیازمند است که بشناسدش، تاریخ به معنای علم شدن انسان، تاریخ رودخانه ای است، تاریخ یک سیر جبری است، تاریخ عبارتست از مطالعه کیفیت تبدیل این حیوان به نوع برتر

سیحانی، جعفر. مارکسیسم و نیروی محرک تاریخ. قم، نشر پیام آزادی، ۱۳۵۸. ۱۶۰ ص.

اهم مباحث: کتاب در مورد فلسفه تاریخ و نیروی محرک تاریخ بحث می کند و در حقیقت نقدی است بر نظریه مارکس و هگل در مورد تاریخ یا ردّ نظریه تاریخی آنها، تعریف علم تاریخ و فلسفه تاریخ و مقصود از تاریخ چیست را توضیح می دهد.

ستوده، ح. فلسفه نظری تاریخ: فلسفه علم تاریخ. چاپ اوّل: تهران، نشر دفتر کتابهای اسلامی، ۱۳۵۷. ۵۶ ص.

اهم مباحث: در فلسفه نظری تاریخ: معرفتی که در آن از حرکت، محرک، مسیر، هدف موجودی به نام تاریخ بحث می شود. و سه سؤال که فلسفه نظری به پاسخ آنها می پردازد عبارتند از: تاریخ به کجا می رود، چگونه می رود، از چه راهی می رود؟

سروش، عبد الکریم. فلسفه تاریخ. چاپ اوّل: تهران، ۱۳۵۷.

اهم مباحث: فلسفه نظری تاریخ و فلسفه علم تاریخ و مباحثی در مکتب مابعدی: مکتب ما چگونه به تاریخ می نگرد و از آن چگونه بهره جسته است که دو گونه می باشد نظر بر مجموع تاریخ و نظر به اجزاء تاریخ.

سگال، م. ایلین ای. انسان در گذرگاه تاریخ. ترجمه م، زمانی. تهران، نشر کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۵۱.

اهم مباحث: سیر انسان و حرکت او در طول تاریخ، دید انسان نسبت به گذشته و رسیدن انسان به علم، فاتحان و مغلوبان (تاریخ هم مدعی است و هم مدافع).

سیدنی، هوک. قهرمان در تاریخ. ترجمه ا. آزاده. تهران، نشر بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۵۰. ۲۴۲ ص.

اهم مباحث: قهرمان به عنوان حادثه و مسأله، قهرمان فکر و جبر اجتماعی مارکسیسم ارتدوکسی، «اگر» در تاریخ درباره قوانین حرکت جریان تاریخی.

شریعتی، علی. اسلام دین تاریخ. تهران، بی تا، ۱۳۹۰. ۳۸ ص.

ترجمه محمد مهدی فولادوند. تهران، نشر میزان، ۱۳۵۹. ص ۱۳۸.

اهم مباحث: اندیشه قرآنی درباره قوانین تاریخی با اشکال مختلف، قانون تاریخ کورکورانه نیست، قوانین تاریخ جنبه خدایی دارد، اراده و اختیار انسان و رفع این توهم نادرست که میان سنن تاریخی و اراده و اختیار آدمی تناقضی نیست و غلط است اینکه گویند: اگر جبر تاریخ و قوانین هستی بر ما حاکم است دیگر برای انسان اختیار معنا ندارد، قلمرو علوم طبیعی و سایر پدیده‌های هستی از قلمرو قوانین تاریخی جدا است، شناسایی قوانین تاریخی در قرآن به اشکال مختلف.

صدیقی، عبدالحمید. تفسیر تاریخ. ترجمه جواد صالحی. چاپ دوم: تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۲. ۲۰۴ ص. اهم مباحث: تفسیر تاریخ، دیدگاه زیست‌شناسانه تاریخ، فلسفه تاریخ از دیدگاه هگل، تاریخ از نظر ماده‌گرایی، تفسیر اسلامی تاریخ.

طاهائی، سید علی اکبر. بررسی انتقادی مارکسیسم. بی‌جا، نشر زنان مسلمان، ۱۳۵۹. ۱۶۴ ص.

اهم مباحث: ماتریالیسم تاریخی، قوانین کلی تکامل اجتماعی، تفسیر تاریخ از مناسبات اقتصادی، تفسیر اقتصادی از تاریخ مارکسیسم و جامعه‌شناسی، انتقاد از تحلیل تاریخی مارکس.

طاهری، حبیب‌الله. تاریخ از دیدگاه مارکس و اسلام. چاپ اول: قم، نشر مؤسسه در راه حق، ۱۲۸ ص. اهم مباحث: اهمیت تاریخ، فرق سه‌گانه بین تاریخ نقلی و علمی، ...، دو ایراد بر تاریخ و جواب آن، اثبات مادیت تاریخ از محرك تاریخ و نظرات در مورد آن، منزلگاه تاریخ، تاریخ و ماهیت آن، محرك و هدف تاریخ از نظر اسلام.

فارسی، جلال‌الدین. درسهایی درباره مارکسیسم. تهران، نشر روزبه، ۱۳۵۴. ۳۲۸ ص.

اهم مباحث: نظریه مادی درباره تاریخ، ماتریالیسم تاریخی، قوانین تحولات اجتماعی، نیروی محرکه جامعه، قوانین حاکم بر تاریخ جامعه، و ...

فروتن، غلامحسین. مبانی ماتریالیسم تاریخی. تهران، نشر مؤسسه انتشارات فرهنگی صدای خلق، ۱۳۵۶. ۱۳۰ ص.

اهم مباحث: ماتریالیسم تاریخی علم، قانونمندی تکامل جامعه، ساخت اقتصادی اجتماعی، ماتریالیسم تاریخی به مثابه فلسفه، پیدایش ماتریالیسم تاریخی، حزبیت ماتریالیسم تاریخی،

یعنی انسان، ببینیم تاریخ معنی کاملاً انقلابی غیر قابل مقایسه با ارتجاع است بحث می‌کند.

شریعتی، علی. زن مسلمان بضمیمه جبر تاریخ. تهران، بی‌نا، ۱۳۵۴.

در بخش دوم کتاب از جبر تاریخ که پیاده شده از نوار است و مبحث عمده آن جبر تاریخ از نظر مارکسیسم، نظر الهیون، فلسفه تاریخ و کلمات در قرآن.

شریعتی، علی. فلسفه تاریخ. تهران، نشر حسینیه ارشاد، ۱۳۵۲. ۳۶ ص.

اهم مباحث: عامل محرك تاریخ، موتور تاریخ، حرکت تاریخ بر اساس تهاجم و تدافع، لزوم نوکردن مذهب، و ...

شریعتی، علی. فلسفه تاریخ در اسلام. تهیه و تنظیم حمید رضا اسماعیلی با مقدمه احسان شریعتی. تهران، ۱۳۵۹. ۱۷۱ ص.

اهم مباحث: معنی تاریخ و ارزش آن در اسلام، فلسفه تاریخ، توحید به عنوان فلسفه تاریخ، نظر مکاتب مهم درباره فلسفه تاریخ، جبر تاریخ، عامل محرك تاریخ، نقش ذکر و آگاهی در حرکت تاریخ، رسالت روشنفکران.

شکوری، ابوالفضل. آشنایی مقدماتی با فلسفه تاریخ (تحلیلی از مفهوم زیربنا و روبنا در جامعه و تاریخ). نشر احقاف. ۱۳۵۸. اهم مباحث: جامعه و تاریخ، حرکت تاریخ، تحلیل حرکت آن و انعکاس حزبی (تقسیم طولی جامعه).

شیرازی، سید محمد. مارکسیسم در آستانه سقوط. ترجمه ذکر الله احمدی. بی‌جا. نشر کانون نشر اندیشه‌های اسلامی، ۶۹ ص.

در قسمتی از کتاب: اشکالاتی بر اصول چهارگانه (تمام اجزاء ماده و فکر همواره بر اساس تز و آنتی تز و سنتز در حال حرکت است، تمام اجزاء ماده در این عالم بر روی تأثیر یکدیگر متقابل دارد، هر چیز تبدیل به چیز بهتر از خود می‌شود، اجتماع نیز محکوم به سرنوشت ماده و ذهن است) و ادوار پنجگانه مارکس (کمون اولیه، برده‌داری، فئودالیسم، سرمایه‌داری، سوسیالیسم) را مطرح کرده و نظریه مارکس را نسبت به جبر تاریخی و محرك تاریخ در چند صفحه (۶۳-۶۹) رد نموده است.

صدر، محمد باقر. انسان مسؤول و تاریخ ساز از دیدگاه قرآن.

حسن حبیبی. تهران، نشر شرکت سهامی انتشار، ۱۳۵۱. ۳۶۲ص.
اهم مباحث: دیالکتیک میان جامعه شناسی و تاریخ، واقعیت تاریخی.

پیدایش طبقات و ترکیب طبقاتی جامعه.

مارکس - انگلس - لنین. دینامیسم تحول جامعه. ترجمه مهدی سپهر.
اهم مباحث: بنیادهای ماتریالیسم تاریخی، تفسیر ماتریالیسم تاریخی، مفهوم نوینی از تاریخ، ...

... فلسفه تاریخ و جامعه شناسی تاریخی. بی جا، بی نا، بی تا.

مارکس و دیگران. ماتریالیسم تاریخی و ماتریالیسم دیالکتیک. ۴۸ص.
اهم مباحث: درک مادی تاریخ، نظریات بعضی از دانشمندان و فیلسوفان، ماتریالیسم در مقابل ایده آلیسم.

اهم مباحث: جوهر تاریخ، گوناگونی فلسفه های تاریخی، تاریخ و قانون تحول، کلان سرمایه داری معاصر و فلسفه تاریخ، انگلس در برخورد با فلسفه تاریخ، جامعه شناسی تاریخی، مفاهیم اساسی جامعه شناسی تاریخی، جامعه شناسی تاریخی علوم اجتماعی.

مارکس - انگلس - لنین. مبانی ماتریالیسم تاریخی. ترجمه ز-پ - آمین. چاپ اول: تهران، نشر چکیده، ۱۳۵۹.
اهم مباحث: ماتریالیسم تاریخی، قانون تکامل در تاریخ بشر، تئوری مارکسیستی تاریخی، پیشرفتهای مدرن تاریخ «علم تاریخ»، تاریخ و فرد یعنی نیروهای محرک تاریخ، انسانها خود تاریخ خویش را می سازند، ماتریالیسم تاریخی نه به مثابه فرمولی مجرد در علم تاریخ، ...

کار، ادوارد هالت. ای. اچ. کار. تاریخ چیست؟ ترجمه دکتر حسین کامشاد. چاپ سوم: تهران، نشر خوارزمی، ۱۳۵۶.
کتاب که پیاده شده سخنرانی است حاوی مطالبی چون: علیت در تاریخ، تاریخ به منزله پیشرفت، افق روبه گسترش ... می باشد.

کاسمینسکی. نقد فلسفه تاریخ آرنولد توین بی. ترجمه علی کشتگر. و. ع. نوریان.
اهم مباحث: مباحث آرنولد توین بی را می آورد و بر آن نقد و تحلیل می کند.

مارکوزه، هربرت. خرد و انقلاب. ترجمه محسن ثلاثی. چاپ اول: تهران، نشر سازمان انتشارات جاویدان، ۱۳۵۷. ۵۲۲ص.
اهم مباحث: زمینه تاریخی اجتماعی، فلسفه تاریخ، از فلسفه تا نظریه اجتماعی، دیالکتیک مارکس، ...

کریمی، حسین. فلسفه تاریخ. تهران، نشر جهاد دانشگاهی دانشگاه صنعتی شریف، ۱۳۶۱. ۹۳ص.
این اثر به برخی از مقوله های فلسفه تاریخ (محرک و بستر) که با اتکاء بر دیدگاههای اسلامی به نقد ماتریالیسم تاریخی و دیگر مکاتب فلسفه تاریخ می پردازد.

مدرسی، مرتضی. فلسفه تاریخ و اجتماع. بی جا، نشر متین، ۱۳۵۲. ۲۱۲ص.
اهم مباحث: سیر تاریخنگاری در اروپا، ابن خلدون و فلسفه تاریخی او، ابن خلدون و ویکو، ابن خلدون و مالتون انگلیسی، ابن خلدون و دورکیم، فلسفه تاریخ و جامعه شناسی، ابن خلدون و اسپنسر، ابن خلدون از نظر مستشرق روسی.

کونفورت، موریس. ماتریالیسم تاریخی. تهران، نشر ایران، ۱۳۵۸. ۱۸۴ص.
اهم مباحث: قوانین بنیادی تکامل اجتماعی، رونمای اجتماع، ماتریالیسم و علم جامعه، شیوه انسانی زندگی، درک ماتریالیسم تاریخ، افکار طبقاتی و سلطه طبقاتی.

مرتضوی، جمشید. ضرورت و فلسفه تاریخ. تهران، نشر مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۵۶.
فصل چهارم: رسالت انسان و ضرورت های تاریخ؛ فصل پنجم: نقش شخصیت در تاریخ با توجه به جبر اجتماعی و ضرورت های تاریخی و علیت اجتماع و دینامیسم تاریخ.

گروه تحقیقات. نیروی سازنده تاریخ. بی جا، بی نا، بی تا.
اهم مباحث: مکتوب که به صورت جزوه است در مورد نیروی سازنده تاریخ و تاریخ را چه کسی می سازد (قوای سازنده تاریخ) بحث می نماید.

گورویچ. دیالکتیک یا سیر جدالی و جامعه شناسی. ترجمه

مطهری، مرتضی. جامعه و تاریخ. قم، نشر اسلامی، ۲۰۹-۴۸۲ ص.

اهم مباحث: تاریخ چیست؟ تاریخ علمی و علیت در تاریخ، مادیت تاریخ، نقش شخصیت در تاریخ، تطور تاریخ، ...

مطهری، مرتضی. فلسفه تاریخ. چاپ سوم: قم، نشر صدرا، ۱۳۷۱. ۳۱۴ ص.

اهم مباحث: کتاب حاضر درسهای استاد در سالهای ۱۳۵۵-۱۳۵۷ بر مبنای کتابهای «لذات فلسفه» ویل دورانت و «تاریخ چیست؟» ای. ای. کارو «مارکس و مارکسیسم» آندره پی تیراست، با این مباحث: عوامل محرک تاریخ، ارزش تاریخ، جامعه و فرد، تاریخ و علم، تاریخ و مذهب، تاریخ و اخلاق، علیت در تاریخ، تکامل تاریخ، پیش بینی آینده.

مطهری، مرتضی. قیام و انقلاب مهدی از دیدگاه فلسفه تاریخ. چاپ پنجم: قم، نشر صدرا، ۱۳۹۸ ق. ۱۳۴ ص.

اهم مباحث: قرآن و تاریخ، توجیه و تفسیر تکامل تاریخ، دو شیوه مختلف در تفسیر تاریخ، دیالکتیک تاریخ، مناسبات اقتصادی در تفسیر تکامل تاریخ، بینش انسانی یا فطری تاریخ، نبرد پیشبرنده تاریخ، مراحل و حلقهات مارکسیستی تاریخ، تلقی قرآن از انسان و تاریخ.

مطهری، مرتضی. مارکس و مارکسیسم (دفتر سوم). قم، نشر صدرا

اهم مباحث نقدی بر مارکس و مارکسیسم، ماتریالیسم تاریخی و از خود بیگانگی فویرباخ، ماتریالیسم تاریخی مارکس، فلسفه تاریخ مارکس و قوانین حاکم بر تاریخ قابل کشف نیست، قهرمانان در تاریخ، نظریه ابن خلدون که عصیت را محرک تاریخ می داند.

مطهری، مرتضی. نقدی بر مارکسیسم. چاپ اول: قم، نشر صدرا، ۱۳۶۳. ۳۴۹ ص.

اهم مباحث: مادی گرایی تاریخی، نگرش تاریخی اقتصاد، نظریات دیگر در مورد فلسفه تاریخ، ماتریالیسم دیالکتیک تاریخی و مبارزه طبقاتی.

موحد، س. ا. ا. انتظار = فلسفه تاریخ (از سری آموزشهای ایدئولوژیک فلسفه تاریخ) جزوه. تهران، نشر انقلاب، ۱۳۵۹. ۲۴ ص.

اهم مباحث: حرکت جامعه و مردم در بستر زمان مفهوم تاریخ است: پدید آورنده تاریخ چیست؟ اصول سه گانه انتظار (سه مرحله

مصباح یزدی، محمد تقی. جامعه و تاریخ در قرآن. چاپ دوم: قم، نشر سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۲.

مباحث بخش سوم: قانونمندی تاریخ و نظریه هگل و نظریه مارکس، قوانین اجتماعی و تاریخی و آزادی انسان، تکامل در جامعه و تاریخ، بخش چهارم: جامعه و فرد. بخش پنجم: تأثیر فرد در جامعه. بخش ششم: مادیت تاریخ، و ...

مصباحی، غلامرضا. ماتریالیسم تاریخی. قم، نشر محمد، بی تا.

اهم مباحث: نظرات تکاملی، ماتریالیسم تاریخی، ماتریالیسم تاریخی و واقعیت، بر اساس ماتریالیسم تاریخی، بررسی ماتریالیسم تاریخی بطور کلی، مارکسیسم و تکامل نیروی تولید.

مطهری، مرتضی. اسلام و مقتضیات زمان. تهران، صدرا، ۱۳۷۰. ۲۵۸ ص.

اهم مباحث: جبر تاریخ از دیدگاهها، نیروی محرک تاریخ چیست؟، نظریه جبر اقتصادی تاریخ و بررسی آن، نظریه جبر اقتصادی تاریخ و بررسی آن، جامعه و تاریخ از نظر قرآن.

مطهری، مرتضی. انسان و سرنوشت. تهران، نشر صدرا، ۱۴۱ ص.

بخشی از کتاب در زمینه «زمان از نظر فلسفه تاریخ» است.

مطهری، مرتضی. تکامل اجتماعی انسان. چاپ نهم: قم، نشر صدرا، ۱۳۷۴. ۲۱۱ ص.

اهم مباحث: تکامل انسان در تاریخ، نقش انبیا و دین در تکامل تاریخ، بدینی و یأس نسبت به سرشت بشر و آینده بشریت.

مطهری، مرتضی. تکامل اجتماعی انسان. قم، نشر اسلامی، ۱۳۶۱ ص.

بخشی از کتاب: معنی تکامل تاریخی چیست؟

مطهری، مرتضی. تکامل اجتماعی انسان در تاریخ. چاپ سوم: تهران، نشر دفتر مرکزی حزب جمهوری اسلامی، ۱۳۴۱. ۶۹ ص.

اهم مباحث: تکامل انسان در تاریخ، تکامل طبیعی و اجتماعی، آیا تاریخ انسان را ساخته یا انسان تاریخ را به وجود آورده؟، نقش انبیا و دین در تکامل تاریخ.

والش، دبلیو. اچ. مقدمه‌ای بر فلسفه تاریخ. ترجمه بهاء‌الدین علائی طباطبایی. تهران، نشر امیر کبیر، ۱۳۶۳. ۲۳۳ص.
اهم مباحث: فلسفه تاریخ و علوم، تبیین تاریخ، حقیقت و واقعیت در تاریخ، فلسفه نظری تاریخ (کانت و هردر و هگل).

هارنکو، مارتا. مفاهیم بنیادی تئوری علمی تاریخ. ترجمه ت. مهتاب. چاپ اول: تهران، نشر شبانگ، ۱۳۶۰. ۲۴۳ص.
اهم مباحث: فصل یازدهم: تئوری هگلی تاریخ، تئوری مارکسیستی تاریخ، ماتریالیسم تاریخ، تئوریهای حوزه‌ای، سطح تحقیق‌یابی ماتریالیسم تاریخی، علم شکل‌بندیهای اجتماعی، علم شرایط موجود سیاسی، ماتریالیسم تاریخی دو انحراف از تئوری مارکسیستی تاریخ.

هگل، گ. و. ف. خدایگان و بنده. ترجمه حمید عنایت. چاپ چهارم: تهران، نشر خوارزمی، ۱۳۶۸.
پیشگفتار: مراحل تاریخ در دیدگاه هگل، مرحله سیر تاریخی اندیشه، ذهن بشر با تحول این اندیشه بسوی خود آگاهی پیش می‌رود تا به عقل برسد، ارسطو بندگی را برای پیشرفت ضروری می‌دانسته، نظر فیخته راجع به هدف تاریخ، شروع تاریخ بنظر هگل از مرحله خدا یگان و بنده آغاز می‌شود و فهم فلسفه تاریخ بدون فهم این مرحله ممکن نیست.

هگل، گ. و. عقل در تاریخ. ترجمه حمید عنایت. تهران، نشر علمی دانشگاه صنعتی شریف، ۱۳۳۶. ۳۱۵ص.
اهم مباحث: تحلیلی در امر تاریخ، سیر تاریخ جهانی، آغاز تاریخ، جریان تکامل تاریخ، گونه‌های تاریخ نویسی، بخش بندی تاریخ جهانی، ...

یاسپرس، کارل. آغاز و انجام تاریخ «مبدأ و غایت تاریخ». ترجمه محمد حسن لطفی. چاپ دوم: تهران، نشر خوارزمی، ۱۳۷۳. ۳۶۷ص.

اهم مباحث: معنی و فایده تاریخ، مرزهای تاریخ، ساختهای بنیادی تاریخ، وحدت تاریخ، آگاهی تاریخی تازه ما، چیرگی بر تاریخ.

یروفا یف، ن. آ. تاریخ چیست؟. ترجمه محمد تقی زاده، ۱۳۶۰. ۲۰۶ص.

اهم مباحث: شامل سخنرانیهای مؤلف در دانشگاه دولتی مسکو در دانشکده تاریخ، با این مباحث: پیدایش علم تاریخ، مارکسیسم و علم تاریخ، گردآوری اطلاعات تاریخی مورخ در هنگام عمل (قانون ... درک و تعمیم تاریخ) نقش علم تاریخ.

تکامل، رابطه منتظر آگاه و منتظر ناآگاه، وظیفه منتظر ایده‌آل (مؤمن، روشنفکر).

مهدی، محسن. فلسفه تاریخی ابن خلدون. ترجمه مجید مسعودی. تهران، نشر بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۵۸. ۳۶۰ص.
اهم مباحث: خصوصیات تاریخی زمان ابن خلدون، خصوصیات تاریخی، از تاریخ تا علم عمران، بحث جدلی یا دیالکتیک ابن خلدون درباره تاریخ، تاریخ و حکمت.

نزانوف، ویکتور. منطق تاریخ. ترجمه هـ. ن. تهرانی. چاپ اول: تهران، نشر روزبه، ۱۳۵۹. ۱۲۱ص.
اهم مباحث: آیا پیشرفت جامعه انسانی بر اساس یک روند قانونمند انجام می‌گیرد؟، چه نوع شیوه‌های تولیدی در تاریخ جامعه انسانی شناخته شده؟ دوران گذار از سرمایه‌داری به سوسیالیسم، قوانین عام و ویژگیهای خاص دوران گذار، و ...

نف، امری. فلسفه تاریخ. ترجمه دکتر عبداللّه فریار. تهران، نشر فرانکلین، ۱۳۴۰. ۲۶۸ص.
اهم مباحث: کلیاتی درباره فلسفه تاریخ شامل: حرکت و محرك و مبدأ تاریخ.

نهضت زنان مسلمان. فلسفه تاریخ (دفتر ۸۵). تهران، ۲۹ص.
اهم مباحث: فلسفه تاریخ به دو نوع معرفت اطلاق می‌شود: فلسفه نظری تاریخ و فلسفه علم تاریخ، نظریات بعضی از دانشمندان در مورد فلسفه تاریخ و ماتریالیسم تاریخی.

نیک آئین، امیر. ماتریالیسم دیالکتیک و ماتریالیسم تاریخی (کتاب دوم - ماتریالیسم تاریخی). چاپ سوم: نشر حزب توده ایران، ۱۳۵۸. ۳۷۶ص.

اهم مباحث: موضوع علم ماتریالیسم تاریخی، تعریف علم ماتریالیسم تاریخی و اهمیت آن، جای ماتریالیسم تاریخی در سلسله عقاید و آرای اجتماعی، در فصل دوم طبیعت، جامعه و فرد، محیط جغرافیایی و سرنوشت انسان، عامل قاطع در تکامل اجتماعی، قانونمندی در روندهای اجتماعی (تکرار در تاریخ) مفرد و عام، قانونمندی در روندهای اجتماعی (جبر تاریخ - عینی و ذهنی) شخصیت در تکامل تاریخ، اشکال تاریخی تجمع مردم، ...

دورات الحضاره، تتابع التاريخ، شمول التاريخ، وحدة تاريخ، تعليل جوهر تاريخ، تأثير قوة البحر على التاريخ، مكان جغرافياى در تاريخ و حديث و روايت در تاريخ .

الجابرى، حسين (دكتور). فلسفة التاريخ فى الفكر العربى المعاصر (القسم الأول) ع. بغداد: دار الشؤون الثقافية العامة (جامعة بغداد) ۱۹۹۳ م.

اهم مباحث: عنایت تاریخ، تفسیر تاریخ، حرکت تاریخ، ساخت تاریخ، قوای محرکه تاریخ، عرب و تفسیر الرسال للتاریخ، صناعة التاريخ و قوة المادية، القوة الطبيعية، القوة السياسية الروح القومى ووعى التاريخ، الكندى و فلسفته فى التاريخ .

دغيم، محمود السيد. المادية التاريخية بين الوهم والواقع. چاپ اول: بيروت، دارالحدائث، ۱۹۸۶ م. ۳۸۵ ص.

اهم مباحث: موضوع المادية التاريخية، المادية الديالكتيكية و المادية التاريخية، مفاهيم المادية التاريخية، الظروف الاجتماعية لظهور المادية التاريخية، المنطلقات النظرية للمادية التاريخية .

الدورى، عبد العزيز و احمد العلى، صالح و عبد الكريم، ياسين و حسين حصيناك، جعفر. تفسير تاريخ. بغداد، انتشارات مكتبة النهضة، طبع ارشاد بغداد، بى تا .

كتاب از چهار مقاله تشكيل يافته است: تاريخ، عصر حاضر، تفسير تاريخ، تفسير ماركسيستى تاريخ .

الشيخ الزكابى. السنن التاريخية فى القرآن المجيد. مقدمه الشيخ جعفر السبحانى. چاپ اول: قم، مكتب الاعلام الاسلامى، ۱۴۱۳ق/۱۳۷۱ش. ۱۷۶ ص.

اهم مباحث: الواقع التاريخيه، المسألة الحضارية، السقوط الحضارى .

الشرقاوى، محمود. التفسير الدينى للتاريخ. [القاهرة] دار الشعب، بى تا، ۲۷۱ ص.

مباحث آن عبارتند از: تفسير التاريخ، النظرة الاحيائية للتاريخ، التفسير الاجتماعى للتاريخ، فلسفه هيجل للتاريخ، التفسير المادى للتاريخ، الدين والتاريخ، التفسير اليهودى للتاريخ، التفسير المسيحى للتاريخ، التفسير الاسلامى للتاريخ .

صبحى، احمد محمود. فى فلسفة التاريخ. دو جلد دريك مجلد. ع. چاپ سوم: اسكندريه، مؤسسة الثقافة الجامعية، ۱۹۹۰ م. ۳۰۴ ص. (تجدید چاپ: بيروت، دار النهضة العربية، ۱۹۹۴ م. ۳۵۲ ص).

فلسفه تاریخ به زبان عربی

ابن الازرق، ابو عبد الله. (۸۹۶ق). بدائع السلك فى طبایع الملل (الملک) دو جلد. تحقيق و تعليق الدكتور على تسمى النشار. چاپ جدید: بغداد، منشورات وزارة الثقافة و الفنون (دار الحریه للطباعة). ۵۵۷+۵۳۵ ص.

ابن الازرق از پیروان ابن خلدون و نظریات او را تحلیل و بررسی کرده است .

اسماعيل، محى الدين. توينبى منهج التاريخ و فلسفه التاريخ. چاپ دوم: بغداد، دار الشؤون الثقافية العامة، ۱۹۸۶ م. ۸۶ ص.

اهم مباحث: جدوى التاريخ، الوحده فى الكثرة و التاريخ، محاولات فى الفكر التاريخى، المنهج ... الحركة و المجتمع، نشوء الحضارات انهيار الحضارات .

بدوى، عبد الرحمن. احداث النظريات فى فلسفة التاريخ: مدخل جديد الى الفلسفه. الكويت، وكالة المطبوعات، ۱۹۷۹ م. ۳۲۰ ص.

جدیدترین نظریات اندیشمندان غرب در زمینه بررسیهای عقلی تاریخ بررسی شده است که اهم مباحث آن عبارت است از: نسبیّت معرفت تاریخ، قوانین تاریخ، عنایت تاریخ، تاریخ گرایى مطلق، در پایان دیدگاه یاسپرس را در مورد فلسفه تاریخ تحلیل نموده است .

بلیته: انطوان غوبلو: جان جاك. المادية التاريخية و تاريخ الحضارات. ترجمه الیاس مرفص. بيروت، دار الحقیقه، ۱۹۸۰ م. کتابنامه به صورت زیر نویس است و درباره مادیت تاریخ و ماهیت تاریخ بحث کرده است .

البهى، محمد. الدين والدوله: من توجیح القرآن الكريم. بيروت، دار الفكر، ۱۳۹۱ .

در تمهید کتاب، بحثهای درباره: حرکت تاریخ (افقى یا دورانى)، حرکت تاریخ از نظرهای مختلف، تمدن و تطور، و ... ارائه شده است .

توينبى، آرنولد. الفكرة التاريخية عند الاغريق. ترجمه لمعى المطبعى، مراجعه دكتور محمد صقر حقاچه. مصر، مكتبة الانجلو المصریه، ۱۹۶۶ م. ۲۵۸ ص.

اهم مباحث: نظری در مورد مورخان، فلسفه تاریخ، تطور و

غنىمى الشيخ، رأفت. فلسفة التاريخ. القاهرة، دارالثقافة، ١٩٨٧-١٩٨٨ م. ٢٠٨ ص.

شامل مباحثى چون: علم التاريخ، نظريه التعاقب الدورى للحضارات، نظرية العناية الالهيه، نظرية التقدم، نظرية التوفيق بين العناية الالهيه والتقدم، نظريه العقل يحكم التاريخ، نظرية المادية التاريخية، نظرية التحدى والاستجابة است.

فتحى عثمان، محمد. المدخل الى التاريخ الاسلامى. چاپ اول: ١٤٠٨ ق / ١٩٨٨ م. چاپ دوم: بيروت، دارالنفائس، ١٤١٢ ق / ١٩٩٢ م. ٧٦٠ ص.

التاريخ علم او فن: هل التاريخ علم؟، لذاتية والموضوعية، فلسفة التاريخ، مزايا الثقافة التاريخية. عندما دون الانسان تاريخه: الكتابة وتدوين التاريخ، الوثائق، التأليف التاريخى، مرحلة التجميع، مرحلة النقل، العلمية التركيبية، العرض اشكال البحوث التاريخيه، من تاريخ التأليف التاريخى، بدايات، من مورخى الاغريق والرومان، الكنيسة والتاريخ، النهضة الاورويه والعصر الحديث، التاريخ العلمى والدين. صنع المسلمون تاريخهم ثم كتبوه: دوافع التأليف التاريخى عن المسلمين، روايات الانساب والايام، التاريخ العام من اعلام المورخين، منهج البحث التاريخى عند مورخى الاسلام، التاريخ فى حياة المسلمين الثقافة والتربويه واجتماعيه تاريخ انسانى مفتوح: تاريخ مفتوح، تاريخ تطور، تاريخ انسانى، غياب الاقطاع، وفاق الدين والعلم، المستشرقون والتاريخ الاسلامى، عوامل ودوافع.

صور من المشكلات: عثمان، معاويه، الحكم الاموى، المثل الاعلى فى الاسلام.

فلسفة التاريخ: محاورات لفلسفة التاريخ، العامل الرئيس الذى يتحكم فى سير التاريخ، المادية التاريخيه، الفلسفة الليبرالية وتفسير التاريخ، البطل او دور الفرد فى التاريخ، دورة الحضارات، التطور الحضارى، الدين والتاريخ، آراء ابن خلدون فى الدول والحضارة، فى سبيل النهوض بتاريخنا ٥٤٣-٥٥٣:

نقول من تراث المسلمين: فى الكتابات التاريخيه ومايتصل بها و من الدراسات الحديثه ٥٥٥-٧٤٢: فى التاريخ منهجه وفلسفته من مقدمه ابن خلدون، الاصطخرى، سيره ابن هشام، فى التاريخ العام، فى الخطط من خطط المقرئى فى التراجم من وفيات الاعيان لابن خلكان، ابن منقذ، مقدمه فى التاريخ الاسلام عبد العزيز الدورى، موارد التاريخ الطبرى، من دراسات المستشرقين التاريخ.

قربان، ملحم. اشكالات: نقد منهجى فى الفلسفه والفكر السياسى وفلسفة التاريخ. چاپ دوم (مزیده منقحه): بيروت، المؤسسة الجامعيه للدراسات والنشر والتوزيع، ١٩٨٠ م. ٣٧٥ ص. بخشى از كتاب شامل اشكالات فى فلسفة التاريخ است و مباحث اصلى آن عبارتند از:

الجزء الاول: نهج التاريخ؛ وضعية ام مثالية؟

صنع التاريخ شخصيات ام حضارات؛ حكم التاريخ محايد بل لا اخلاقى.

الجزء الثانى: فلسفة التاريخ؛ نظريات تاريخيه فلسفيه؛ ابعاد فلسفة التاريخ؛ العبد البيولوجى لدى شبنجلر.

الصدر، محمد باقر. اقتصادنا. چاپ شانزدهم: بيروت، دارالتعارف للمطبوعات، ١٤٠٢ ق / ١٩٨٢ م. ٧٨٣ ص.

مباحث: نظريات در مورد ماديگرايى تاريخ، ماديت تاريخ و صفت واقعى، بررسى ديالكتيك تاريخى، در پرتو ماديت تاريخ، دليل بر ماديت تاريخى، نظريات ماركسيستى در مورد تاريخ، ...

الصدىقى، عبد الحميد. تفسير التاريخ. ع. ترجمه به عربى. كاظم الجوارى. الكويت، دارالقلم، [١٩٦٩ م]. چاپ مجدد به اضافه خاتمه اى در پايان كتاب: ١٩٧٩ م.

مباحث: الفلسفة التاريخ، نظرات لتاريخ (نظرات زيست شناسانه لتاريخ)، فلسفة التاريخ از نظر هگل، التاريخ من نظرات ماترياليسم، التفسير الاسلامى للتاريخ.

الغراوى، عبدالرحمن حسين. التاريخ والمورخون فى العراق ٣٣٤-٤٤٧ ق. بغداد، دارالشؤون الثقافه العامه، ١٩٩٣ م. ٢٨٢ ص.

بحثهاى تاريخى فلسفى آن عبارتند از: التاريخ المحلى و تاريخ المدن، كتب السيرة المفردة، التعريف بالمورخين العراقيين، المنهج التاريخى عند المورخين العراقيين، تقويم المنهج الموضوعى فى كتابة التاريخ.

عويس، عبد الحليم. تفسير التاريخ علم اسلامى نحو نظريه اسلاميه فى تفسير التاريخ. القاهرة، دارالصحوه للنشر، [١٤٠٧ ق] ٢٩٠ ص.

مباحث: علم تفسير التاريخ، تفسير التاريخ المصطلح والاساسيات، علمية تفسير التاريخ، تفسير التاريخ فى العصور القديمه تفسير الدين فى التاريخ (اليهوديه والنصرانيه) تفسير التاريخ فى التراث الاسلامى، ابن خلدون عصر جديد فى تفسير التاريخ التنظير الاسلامى فى التفسير لتاريخ: الظاهرة الحضاريه فى القرآن والسنة، شروط التكوّن الحضارى، نشوء الحضارات، مرحلة التطور، قضايا حضاريه اساسية (الدين) قضايا حضاريه اساسية (التراث)، عمر الحضارة الاسلاميه ودوريتها.

بخشی از کتاب در مورد: فلسفه تاریخ هنر، مقوله های تفکر تاریخی، ضرورت تاریخی، آزادی فردی... بحث می نماید.

هورس، جوزف. قيمة التاريخ: دراسته فلسفیه. ترجمه الشیخ نسیب وهیبة الخازن. بیروت، منشورات دار مکتبه الحیاة، ۱۹۶۴م. ۱۱۸ص.

شامل مباحثی چون: مصادر النشاط التاريخی، بدء النشاط التاريخی، التاریخ فی مفهومه الحديث، التاریخ العلمی، ازمة التاریخ، ما وراء الحديث، هل التاریخ معنی است.

آدمیت، فریدون. آشفنگی در فکر تاریخی. تهران، جهان اندیشه، ۱۳۶۰. ۲۲ص.

به صورت جزوه و در زمینه فکر تاریخی، آشفنگی تاریخی بحث می کند.

آرون، ریمون. مراحل اساسی اندیشه در جامعه شناسی. ترجمه باقر پرهام. چاپ اوک: تهران، شرکت سهامی کتابهای جیبی (با همکاری مؤسسه انتشارات فرانکلین) ۱۳۵۲.

اهم مباحث: جامعه شناسی و رابطه جامعه شناسی با تاریخ، نظرات بعضی اندیشمندان در مورد جامعه شناسی و تاریخ، جامعه شناسان و انقلاب ۱۸۴۸ نظریه اگوست کنت علم بررسی شده که توسعه تاریخی می داند.

آژند، یعقوب. تاریخ نگاری در اسلام. چاپ اوک: تهران، نشر گسترده، ۱۳۶۱. ۳۰۷ص.

مباحث: پژوهشهای تاریخ و فرهنگ اسلام.

آیینه وند، صادق. علم تاریخ در اسلام. چاپ اوک: تهران، وزارت ارشاد اسلامی، ۱۳۶۴. ۲۷۶ص.

اهم مباحث: علم تاریخ در اسلام، آشنایی با تاریخ نگاران و شعب علم تاریخ در اسلام؛ تعریف موضوع و هدف و فایده علم تاریخ به روایت مورخان اسلامی، شرایط مورخ از دیدگاه مورخان اسلامی، زمان در تاریخ نگاری اسلامی.

ترجمه قسمتی از التاریخ العربی والمورخون اثر شاکر مصطفی. تحقیقات کمی و دست دوم در علم تاریخ؛ نگره داری تاریخی و عوامل پیدایش تاریخ، عوامل تحسین پیدایش تاریخ در اسلام.

افتخارزاده، محمود. روش شناخت سنت و تاریخ اسلام. چاپ اوک: تهران، مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، ۱۳۶۳. ۳۲۸ص.

اهم مباحث: پیدایش تاریخ در فرهنگ بشری، بررسی واژه های تاریخ، تعریف تاریخ، تقسیمات تاریخ، مواد و اجزاء تاریخ، مورخ

التحدی والاستجابیه فی فلسفة التاریخ لتوینی، مفهوم التاریخ فی کتاب نحن والتاریخ لفسطنطین زرین، مکیا فلی (مکیا ولی) نظریة التوازن الادبی فی التاریخ، التاریخ مجبول المأساة، آیه ثقافه می ثقافة، بیان قصر الثقافة فی لبنان.

مصباح الیزدی، محمد تقی. المجتمع والتاریخ من وجهه نظر القرآن الکریم. ترجمه محمد عبدالمنعم الخاقانی. چاپ اوک: تهران، امیرکبیر، ۱۴۱۵ق/ ۱۹۹۴م. ۴۷۲ص.

بحثهای آن همان بحثهای جامعه و تاریخ است که عبارتند از: بخش سوم تفتین التاریخ، قوانین اجتماعی، تاریخ و حریت انسان، التکامل فی المجتمع والتاریخ، بخش چهارم: جامعه و الفرد، بخش پنجم: تأثیر فرد در جامعه، بخش ششم قسمت سوم: مادیت تاریخ.

الملاح، هاشم یحیی واحمد، ابراهیم خلیل والجواهری، عماد احمد والحفو، غانم محمد. درسات فی فلسفة التاریخ. الموصل، دارالکتب للطباعة، ۱۴۰۸ق/ ۱۹۸۸م. ۲۷۵ص.

کتاب تشکیل شده از چهار مقاله با عنوانهای: مفهوم التاریخ وتطور الفکر التاریخی، نظریات تفسیر التاریخ، التفسیر الحضاری للتاریخ، المنهج البعثی فی النظر الی التاریخ وکتابته که از چهار نویسنده مذکور می باشد.

هارت، لیدل. التاریخ فکراً استراتیجیاً. ترجمه حازم طالب مشتاق. چاپ اول: بغداد، الدار العربیه، ۱۹۸۸م. ۱۹۸ص.

مقدمه: لیدل هارت فیلسوفاً من فلاسفة التاریخ، لیدل هارت فی میزان المستقبل وحکم التاریخ، التاریخ فکراً استراتیجیاً.

الفصل الاوکل: التاریخ والحقیقة، التاریخ فائدته وغایته، اهمیة التاریخ العسکری، منهج البحث فی التاریخ، طبیعة التعامل مع دراسة التاریخ، المنهج العلمی، الخوف من الحقیقة؛ الفصل الثانی: الحکومة والحریة؛

الفصل الثالث: الحرب والاسلام، الملحق: التاریخ ادباً قصصیاً.

هالت کار، ادوارد (ای. اچ. کار) ماهو التاریخ. ترجمه ماهر کیالی و نیاز عقل. بیروت، المؤسسة العربیة للدراسات والنشر، ۱۹۸۶م.

تاریخ چیست از ای. اچ. کار که به عربی ترجمه گردیده است.

هاوزر، آرنولد. فلسفة تاریخ الفن. ترجمه رمزی عبده جرجس و زکی نجیب محمود. قاهره، جامعه القاهرة، ۱۹۶۸. ۴۳۶ص.

کدام، نصیب ما از تاریخ، گفتگو در مورد واقعیات تاریخ، نظرات بعضی مورخان در مورد تاریخ، پدیده های اتفاقی، کار مورخ، تاریخ در خدمت فاتحان و قواعد تاریخ و ...

چایلد، گوردون. سیر تاریخ. ترجمه احمد بهمنش. تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۲.

اهم مباحث: باستانشناسی و تاریخ، عصر مس یا تحول و تکامل بربرها، انتشار تمدن، اوج تمدن قدیم و سقوط دنیای قدیم.

حمیدی، جعفر. تاریخ نگاران. چاپ اول: تهران، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۲. ۵۳۴ص.

در بخش دوم کتاب مباحثی چون: تاریخ، تاریخ چیست؟، معانی لفظ تاریخ، تعریف تاریخ، موضوع علم تاریخ، فایده علم تاریخ، شرایط مورخ، تاریخ در اسلام، تاریخ بعد از اسلام را مطرح نموده است.

حمیدیان، سعید. تاریخ و گوردون چایلد. (Gordon child) چاپ اول: تهران، امیرکبیر، ۲۵۳۵. ۱۳۳ص.

اهم مباحث: اجتماع، علم و تاریخ، مثالی از یک نظام تاریخی، صورتبندی یک سنت تاریخ نگاری، دین و جادو در نظام تاریخی، نظریه های طبیعت گرایانه درباره نظام تاریخی، تاریخ به عنوان یک علم تطبیقی، تاریخ بعنوان یک روند آفرینشگر.

داوری، رضا. عصر او تویی. بی جا، حکمت، ۱۳۵۶. ۱۶۴ص.

بخشی از کتاب در مورد: اتویی و علم تاریخ، علم تاریخ و تمدن جدید، پیدایش نحوه تلقی جدید نسبت به گذشته و تاریخ، نتیجه.

رادمنش، عزت الله. سبکهای تاریخی و نظریه های نژادی تاریخی. چاپ اول: تهران، انتشارات کویر، ۱۳۷۰، ۲۵۴ص.

اهم مباحث: واژه ها و اصطلاحات تاریخ و تمدن، تکامل و ترقی تاریخ، تاریخ علم زنده ها و زندگی، تفسیر تاریخی سوره کهف، هدفهای تاریخ، روش مکالمه و روشهای دیگر تاریخ در قرآن، ادبیات تاریخی نظریه نژادی تاریخ، فلسفه تاریخ از دیدگاه قرآن و متفکرین، فلسفه نظری و فلسفه علمی تاریخ، تاریخ انبیا و تئوری تاریخ، نظریه نژادی تاریخ و تاریخ جهان، تاریخ اروپا.

روزنتال، فرانسیس. تاریخ تاریخ نگاری در اسلام. بخش اول. ترجمه اسدالله آزاد. چاپ اول: ۱۳۶۵. چاپ دوم: مشهد، انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۶۵. ۲۶۰ص.

مباحث آن عبارتند از: ملاحظات مقدماتی بر تاریخ و

در چشم تاریخ، قداست تاریخ، مکاتب تاریخ نویس، نگرش و روح تاریخی اسلام، ارزش و اعتبار تاریخ در اسلام، قرآن و تاریخ، سنت و تاریخ ...

بدوی، عبدالرحمن. چاپ دوم: [مصر]، مکتبه النهضة المصریه، ۱۹۵۵م. ۲۷۱ص.

بخشی از کتاب در مورد: زمان تاریخی، کیفیت تاریخی، وجود تاریخی بحث می نماید.

پولارد، سیدنی. اندیشه شرقی؛ تاریخ و جامعه. ترجمه حسین اسدپور پیرانفر. تهران، امیرکبیر، ۱۳۵۴. ۲۳۹ص.

اهم مباحث: سرچشمه های مفهوم تاریخ، قرن روشنگری.

بی تیر، آندره. مارکس و مارکسیسم. ترجمه شجاع الدین ضیائیان. مقدمه دکتر حمید عنایت، ترجمه دیگر: ابراهیم گلستان. چاپ اول: تهران، نشر دانشگاه تهران، ۱۳۵۲.

بطور کلی نقد و بررسی مارکس و مارکسیسم است و بعضی از مباحث آن عبارتند از: مادیگرایی تاریخی اقتصاد، نگرش اقتصادی تاریخ، مادیگرایی تاریخی، تاریخ و مادیگری.

توین بی، آرنولد. تاریخ تمدن: تحلیلی از تاریخ جهان از آغاز تا عصر حاضر. ترجمه یعقوب آژند. چاپ دوم: تهران، انتشارات مولی، ۱۳۶۶ش. ۷۳۰ص.

در مقدمه مترجم بنام یادداشت آمده است: در باب علم تاریخ، تاریخ تمدن، شناخت تمدنها، سیر تاریخ، نظریاتی در باب ارزش تاریخ.

توین بی، آرنولد. تمدن در بوته آزمایش. ترجمه ابوطالب صارمی. تهران، امیرکبیر، ۱۳۵۳. ۲۲۴ص.

بخشی از مباحث کتاب: نظر من درباره تاریخ، نکته کنونی در تاریخ، آیا تاریخ تکرار می شود، تمدن یونانی-رومی، یکپارچه سازی جهان و تغییر دورنمای تاریخی، تمدن در بوته آزمایش، اسلام، غرب و آینده، برخورد میان تمدنها، مسیحیت و تمدن، معنی تاریخ برای روح.

توین بی، آرنولد. مورخ و تاریخ. ترجمه حسن کامشاد. تهران، شرکت سهامی انتشارات خوارزمی، چاپ انگلیسی ۱۹۷۴م دانشگاه اکسفورد، چاپ فارسی ۱۳۷۰هـ. تهران.

کتاب موجود گفت و شنود رادیویی است بین دکتر توین بی و رادیو اروپای آزاد: که شامل مباحث: تاریخ علم است یا هنر یا کمی از هر

سنت‌های تاریخ نویسی در یونان و روم، اروپا و تاریخنگاری، بازجویی و بازآفرینی، تاریخ و شناخت، نقد و ارزیابی، جستجوهای تازه، اندیشه تاریخنگاری، افق‌های ناکجاآباد، کارنامه تاریخ.

ساماران، شارل و گروه مؤلفان. روش‌های پژوهش در تاریخ. چهار جلد. مترجمان: ابوالقاسم بیگناه، دکتر غلامرضا ذات‌علیان، دکتر مهدی علایی، دکتر اقدس یغمایی. مقدمه: ترجمه ابوالقاسم بیگناه. چاپ اول: مشهد، آستان قدس رضوی، ۱۳۷۰.
اهم مباحث: تاریخ چیست، زمان و مکان در تاریخ، شیوه‌های مختلف انتقال خبر و کشفیات بزرگ، بررسی شواهد و مدارک.

سواژه، ژان. مدخل تاریخ شرق اسلامی. ترجمه نوش آفرین انصاری. چاپ اول: تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۶۶ ش. ۴۷۳ ص.

قسمتی از مباحث آن عبارتست از: منابع تاریخ اسلام: قصه‌های تاریخی عربی، تاریخ نویسی، و وقایع نگاری، تاریخ نگاری فارسی و ترکی، ابزار تحقیق و آثار عمومی، کتابشناسی تاریخی.

سوپزی، پل و شارل، بتلهایم. نقدی بر کتاب انتقال از سرمایه داری به سوسیالیسم. بکوشش دکتر حبیب‌الله پایدار. تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۵۴. ۶۴ ص.

مکتوب خلاصه‌ای از کتاب انتقال سرمایه داری به سوسیالیسم که مباحثاتی فی‌مابین پل سوپزی و شارل بتلهایم است و اهم مباحث آن: حرکت و انتقال از یک طبقه به طبقه دیگر، ضرورت مسیر تاریخ، بعضی نظرات دانشمندان در مورد فلسفه تاریخ چون: برودن.

شفق‌زاده، رضا. درس‌هایی از تاریخ. تهران، زوار شاه‌آباد (تابش)، ۱۳۴۰. ۲۵۰ ص.

سخترانی دکتر شفق‌زاده در رادیو تلویزیون است و اهم مباحث آن: معنی تاریخ، تاریخ و تعصب.

شکوری، ابوالفضل. جریان‌شناسی تاریخ نگاریها. چاپ اول: قم، بنیاد تاریخ انقلاب اسلامی ایران، پاییز ۱۳۷۱. ۶۰۵ ص.

کتابی است راجع به جریان‌شناسی تاریخ نگاریها ارزش و کارآیی علم تاریخ در جهان معاصر و در مورد جریان‌ات تاریخی و فواید علمی جریان‌شناسی تاریخ نگاری بحث می‌کند.

شیخ، محمدعلی. پژوهشی در اندیشه ابن‌خلدون. تهران، انتشارات دانشگاه ملی ایران، ۱۳۵۷. ۲۴۰ ص.

اهم مباحث: زندگی و محیط ابن‌خلدون، ابن‌خلدون در عرصه فلسفه و روش علمی و چگونگی آنها پیش و پس از وی، فلسفه تاریخ پیش از ابن‌خلدون، فلسفه تاریخ پس از ابن‌خلدون، تبیین جهان‌بینی ابن‌خلدون.

تاریخ‌نگاری (هدف اثری درباره تاریخ‌نگاری در اسلام، مفهوم تاریخ در اسلام و عصر نوین). زمینه‌های تاریخی و اجتماعی، اشکال اصلی تاریخ‌نگاری در اسلام (تاریخ‌خبر، اشکال فرعی تقسیم‌ادوار تاریخی، تاریخ‌نگاری دودمانی، تقسیم بر حسب طبقات). محتویات کتب تاریخی، اشکال گوناگون نوشته تاریخی، صور هنری نوشته تاریخ، داستان بلند تاریخی، ارزیابی تاریخ‌نگاری در اسلام.

روزنتال، فرانسیس. تاریخ تاریخ‌نگاری در اسلام: بخش دوم. ترجمه دکتر اسدالله آزاد. چاپ جدید: مشهد، آستان قدس رضوی، ۱۳۶۸. ۴۴۸ ص.

مباحث کتاب نقد چندین کتاب از مورخین اسلامی است که عبارتند از: تحفه ایچی که نام آن تحفة الفقیر الی صاحب السریر می‌باشد (محمد بن ابراهیم ایچی)، المختصر فی علم التاریخ (محمی‌الدین محمد بن سلیمان الکافیجی)، الاعلان بالتبویخ لمن ذم اهل التاریخ (سخاوی)، تاش کوپری زاده و تاریخ‌نگاری.

رسائی، داود. حکومت اسلامی در نظر ابن‌خلدون. بی‌جا، نشر رعد، بی‌تا، ۱۹۴ ص.

توصیف نظریات ابن‌خلدون می‌باشد و مباحثی را چون: حاکمیت از نظر ابن‌خلدون، آشنایی با ابن‌خلدون، شرح حال ابن‌خلدون، زندگی اجتماعی و محیط ابن‌خلدون، افکار ابن‌خلدون از مقدمه او، فلسفه تاریخ، جامعه‌شناسی مطرح ساخته است.

رقابی، حیدر. فلسفه تاریخ. بی‌جا، آذرماه ۱۳۶۰، ۱۳۰ ص. بصورت زیراکس.

اهم مباحث: سرود تاریخ، سرود زندگی، تاریخ تازه انسانها، مفهوم‌های اصلی تاریخ، مکتب تاریخی.

روشه، گی. تغییرات اجتماعی. ترجمه دکتر منصور وثوقی. چاپ اول: ۱۳۶۶ و سوم: ۱۳۷۰ و چهارم ۱۳۷۲. تهران، نشر نی، ۳۲۴ ص.

اهم مباحث: مسائل جامعه‌شناسی تاریخ‌گرا و تحول و تغییر اجتماع، کنش تاریخی، فرایند اجتماعی، شرایط و کارگزاران تغییر، پیشگویی و پیش‌بینی.

زرین‌کوب، عبدالحسین. تاریخ در ترازو. چاپ اول: ۱۳۵۴. چاپ دوم: تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۲. ۳۲۳ ص.

اهم مباحث: فایده تاریخ، لذت یا شناخت، تاریخ و اسطوره،

در تاریخ، جریان مارکسیستی: علمی بودن تاریخ؛ سیر تاریخ ایران؛ شخصیت در تاریخ؛ عدم بی طرفی در نگارش تاریخ.

قربانی، زین العابدین. تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی. تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۰.

در بخش دوم کتاب در زمینه علم تاریخ و منشأ وجود آمدن این علم بحث می کند.

کاسیرر، ارنست. فلسفه روشنگری. ترجمه بدالله موذن. چاپ اول: تهران، انتشارات نیلوفر، ۱۳۷۰. ۵۳۰ ص.

بخشی از مباحث: تسخیر جهان تاریخ، شناخت معانی تاریخ، حس کردن تاریخ و در بخش دوم از فصل پنجم: فلسفه تاریخ و سیر آن.

کسروی، احمد. در پیرامون تاریخ. بکوشش: حسین یزدانیان. تهران، نشر و پخش کتاب، ۱۳۷۵. ۱۳۴ ص.

بخشی از مباحث کتاب عبارتند از: آیا به تاریخ می توان پشت کرد، شیوه تاریخنگاری و شرطهای تاریخنگاری، تاریخ و آرمان، تاریخ و پیشرفت جهان، نقش پادشاهان در تاریخ (به همین دلیل به تاریخ و کتابهای آن خداینامه و شاهنامه می گفتند)، برای اینکه تاریخ.

کیتسن - کلارک (G. Kitson - Clark). مقدمه ای بر روش تحقیقی در تاریخ. ترجمه اوانس اوانسیان. چاپ اول: تهران، انتشارات اساطیر، ۱۳۶۲. ۹۲ ص. کتاب ترجمه:

Guide for Research students working on Historical subjects. G. U. P., Second edition 1968.

Translated into persian by Ovaness Ovanessian tehran, 1983.

اهم مباحث: پیشگفتار مترجم، مقدمه ای بر روش تحقیق تاریخ، مقدمه، هدف از تحقیق، انتخاب موضوع، وسایل لازم، نقد شواهد، ارائه شواهد، یاداشتهای تحقق کننده، نتیجه. ضمیمه کتاب: فهرست مراجع و مصادر.

گرامی، محمد علی. فلسفه. چاپ جدید: قم، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۷۴.

در فصل سوم کتاب در زمینه: تضاد دوره های تاریخ، دوره های تاریخ انسان، قرآن و ادوار تاریخ بحث نموده است.

گرامی، محمد علی. فلسفه مقدمات شناخت دیالکتیک و ادراکات حقیقی و اعتباری. چاپ چهارم (با تجدیدنظر): قم، دفتر

صدر، محمد باقر. سنتهای تاریخ در قرآن (تفسیر موضوعی). ترجمه دکتر سید جمال موسوی اصفهانی. قم، انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، بی تا، ۳۰۲ ص.

بخشی از مباحث کتاب عبارتند از: فرق بین تاریخ و سایر علوم، سنتهای تاریخ در قرآن، لزوم استقراء در حوادث تاریخی، اهمیت کشف سنن تاریخ از قرآن، حدود قلمرو سنتهای تاریخ، صحنه هایی که سنتهای تاریخ در آن حاکم است: نقش علت غایی در علم تاریخ، تفاوت بین عمل فردی و عمل اجتماعی در قرآن، صورتهایی از سنن تاریخی در قرآن، کشش جاذبه زناشویی یک سنت تاریخی است، دینداری یک سنت تاریخی است، میزان یک روز در اصطلاح سنتهای تاریخی، نقش انسان در حرکت تاریخ، ضرورت هماهنگی بین حرکتهای روینایی با حرکتهای زیربنایی جامعه، رفتار تاریخ با ملت های بی ایده آل، بی بنیادی نقش ماتریالیسم تاریخی در تاریخ.

عین، صاد. روش نقد: نقد مکتبها، آرمان تکامل، مارکسیسم. جلد چهارم. چاپ اول: قم، انتشارات هجرت، ۱۳۹۹ ق. ۱۲۴ ص.

مباحث آن عبارتند از: تاریخ و نقش تاریخ، انسان تاریخی (نقش انسان بر تاریخ و نقش تاریخ بر انسان)، نقش عامل اقتصاد، انسان انقلابی، تاریخ انسان مبین چیست؟ حیات و تکامل، انسان و تاریخ.

فرمانفرمائی، حافظ. روش تدریس تاریخ. تهران، سازمان کتاب، ۱۳۴۰. ۴۰ ص.

مباحث عمده آن: چگونگی تدریس تاریخ و متون آن، فهم تاریخ.

فروتن، علی اکبر. نگاهی به تاریخ. تهران، وزارت فرهنگ و هنر، ۱۳۴۶.

مکتوبی است با مندرجات ذیل: تاریخ و فواید و حکمت آن، لزوم تجزیه و تفکیک اساطیر و افسانه ها و سرگذشتهای ساختگی از وقایع تاریخی، خصایص مورخ بی غرض، شرح و بسط فلسفه جبر و اختیار در جریان زندگانی اجتماعی اقوام و ملل، تعریف تاریخ و شقوق مختلفه.

فصیحی، سیمین. جریانهای اصلی تاریخ نگاری در دوره پهلوی. چاپ اول: مشهد، نشر نون، ۱۳۷۲ ش. ۳۹۹ ص.

اهم مباحث: جریان ناسیونالیستی: مبانی تئوریک علم تاریخ؛ طبقه بندی منابع و نقد آن؛ موضوع تحقیق تاریخ، جریان آکادمیک: تعریف تاریخ؛ هدف و فایده تاریخ؛ روش تحقیق در تاریخ؛ عینیت

مدرسی، محمدتقی. امامان شیعه و جنبشهای مکتبی. ترجمه حمیدرضا آذیر. مشهد، بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۶۷. ۳۷۶ص.

مباحث فصل اول کتاب عبارتند از: چرا تاریخ را بررسی کنیم. فهم تاریخ شرط پی بردن به شریعت است، چرا روش ائمه بایکدیگر اختلاف دارد، تاریخ سرچشمه تمدن، تاریخ از سلطه تا انقلاب، چگونه تاریخ را باید بررسی کنیم: بینش تاریخی، شخصیت هرامت را می سازد، بررسی تاریخ به عنوان یک پدیده زنده، انقلاب حسینی را چگونه باید بررسی کنیم، موالی چه کسانی هستند و چگونه زندگی می کرده اند، تاریخ سنتهای الهی را به ما می آموزد، باید مراقب بود تا تاریخ تکرار نشود، تاریخ چراغ راه آینده.

معادینخواه، عبدالمجید. خط و فرهنگ رژیمهای استکباری. قم، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۲. ۹۰ص. اهم مباحث: عبرت گیری از اوکین فاجعه تاریخ، بررسی ضررها و خطرهای استکبار در نشیب و فراز تاریخ، نکته اساسی در رابطه با روند تاریخ.

منتسکیو. روح القوانین. ترجمه علی اکبر مهتدی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۴۳.

در جلد اوک فصلهای بیستم و بیست و یکم در زمینه: روبنا و زیربنا بودن در جامعه و تاریخ بحث دارد. در مورد اینکه چقدر مردم در آب و هوای مختلف متفاوتند (عامل جغرافیای روی مردم و تاریخ) و قوانین مربوط به ناخوشیهای آب و هوا بحث می کند.

موسکا، گائتانو و بوتر، گاستون. تاریخ عقاید و مکتبهای سیاسی از عهد باستان تا امروز. ترجمه دکتر حسین شهیدزاده. چاپ اوک: ۱۳۶۳. چاپ دوم: تهران، انتشارات مروارید، ۱۳۷۰. در بخش ۳۷ کتاب عقاید مارکس را راجع به سرمایه و ماتریالیسم تاریخی آورده است.

مهتا، ود. فیلسوفان و مورخان: دیدار با متفکران انگلیسی. ترجمه عزت الله فولادوند. چاپ اوک: تهران، انتشارات خوارزمی، ۱۳۶۹ق. ۲۷۴ص.

اهم مباحث: پیشگفتار مترجم، سپاسگزاری افسون هوش، در گشوده، مجادله بی پایان، پرواز پرندگان تیز چنگ. در بحث مجادله بی پایان، محقق نظر برتراند راسل و تره و توین بی را در زمینه تاریخ و مطالعه آن جویا شده است. در قسمت پرواز پرندگان تیز چنگ نظر بعضی از دانشمندان از جمله: مارکس، اشنپنر، توین بی را در زمینه چراهای تاریخ جستجو نموده است.

تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۷۲. ۳۸۲ص. بخشی از کتاب پیرامون: تضاد در دوره های تاریخ، دوره های تاریخ انسان در نظر ما، قرآن و ادوار تاریخ بحث می نماید.

لاکوست، ایو. جهان بینی ابن خلدون. ترجمه مهدی مظفری (مظفر مهدوی). چاپ دوم: تهران، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۶۳. ۲۴۰ص.

بخشی از کتاب در مورد: تولد تاریخ، مادگیری تاریخ، پیدایش علم تاریخ، نوسیدید و ابن خلدون، شکوفایی تاریخ، میراث عقلی، نتایج واکنش عقلی و دینی و نتیجه کلی می باشد.

لویون، گوستاو. تطور ملل: مبانی روحی تطور ملل. ترجمه علی دشتی. چاپ دوم: [تهران]، ابن سینا، ۱۳۳۳. ۲۳۹ص.

در فصل اوک قسمت سوم کتاب: بحث از مصدر تاریخ ملل اخلاق آنها است، فصل سوم از قسمت سوم در مورد تاثیر تحولات روحی ملل در اثر تطورات زندگی تغییر پذیر است، در فصل سوم از قسمت چهارم: بحث از بزرگان و تاریخ بشر، فصل پنجم: در مورد پیدایش ملل تاریخ است.

لوکاج، گشورگ. مقاله ای از تاریخ و آگاهی طبقاتی. ترجمه بابک احمدی. تهران، تندر، ۱۳۵۹. ۵۲ص.

بحث پیرامون آگاهی طبقاتی که یکی از هشت مقاله کتاب «تاریخ و آگاهی طبقاتی» است.

لوی استروس، کلود. نژاد و تاریخ. ترجمه ابوالحسن نجفی. چاپ اوک: [تهران]، مجموعه مسائل فرهنگ و توسعه / ۱، ۱۳۵۸، ۶۷ص.

اهم مباحث: در معرفی نویسنده، نژاد و فرهنگ، گوناگونی فرهنگها، تفاخر نژادی، فرهنگهای باستانی و فرهنگهای ابتدایی، مفهوم پیشرفت، تاریخ ایستاده و تاریخ انباشته، مقام تمدن غرب، تضاد و تمدن، همکاری فرهنگها، جهت دوگانه پیشرفت.

لی، آلدومیه. علوم اسلامی و نقش آن در تحولات علمی جهان. ترجمه محمدرضا شجاع رضوی و دکتر اسدالله علوی. چاپ اوک: مشهد، آستان قدس رضوی، ۱۳۷۱.

اهم مباحث: سیر تاریخ و ارزش تاریخ علوم، ارزش تاریخ طبیعی بلینی، گسستگیها و ادوار تاریخ.

وینچ، پیتر. ایده علم اجتماعی. ترجمه زیر نظر سازمان مطالعه و تدوین (سمت). چاپ اوگ: تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهی (سمت)، ۱۳۷۲. ۱۳۱ ص.

فصل پنجم کتاب در مورد علوم اجتماعی و تاریخ و تصویر کالینگوود از کل تاریخ و نقد سخنان او می باشد.

نبوی، بهروز. مقدمه ای بر روش تحقیق در علوم اجتماعی. چاپ اوگ: ۱۳۵۰. چاپ چهارم: تهران، کتابخانه فروردین، ۲۵۳۵. ۲۲۲ ص.

کتاب درباره روش تحقیق در علوم اجتماعی بحث می کند که قسمتی مربوط به تحقیق تاریخ دارد از جمله: تحقیقات بر مبنای اطلاعات تاریخی، هدف مطالعه تاریخی، شرایط لازم در جمع آوری مطالب تاریخی، منابع تاریخی است.

نجفی علمی، محمد جعفر. برداشتی از جامعه و سنن اجتماعی در قرآن. چاپ اوگ: تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۱. ۲۹۶ ص.

قسمتی از مباحث کتاب مربوط به تاریخ و چگونگی آن می شود که عبارتند از: عوامل تبدل جوامع و تحقق تاریخ، درگیری و تدافع در جامعه، نقش درگیرها در ساحت تاریخ، نهایت حرکت تاریخ، نقش مستضعفین در ساختن تاریخ، محور حرکت تاریخ، آیا تضاد و تخاصم در نهایت تاریخ منتفی خواهد شد؟، اراده خداوندی در ساختن دو جامعه، نقش استضعاف در تحولات جوامع و تاریخ.

نصار=ناصف. اندیشه واقع گرای ابن خلدون. ترجمه یوسف رحیم لو. چاپ اوگ: تهران، مرکز نشر دانشگاهی تهران، ۱۳۶۶. ۲۵۹ ص.

کتاب در مورد واقع گرایی و تاریخ، مسأله تاریخ، از تاریخ به جامعه شناسی، واقع گرایی ابن خلدون در معنای تاریخ و فلسفی آن و تاریخ و فلسفه بحث می نماید.

نواک، جورج. نظری گسترده بر تاریخ. ترجمه نادر آوینی. بی جا، فانوس، ۱۳۵۷. ۶۰ ص.

اهم مباحث: چگونگی بشریت به تمدن رسید، مسیر اصلی تاریخ امریکا و مرحله بعدی آن، روند تکاملی، تحول، دوران نخستین تاریخ طبر سنگی، برده داری.

مهتا، ود. فیلسوفان و مورخان: دیدار با متفکران انگلیسی. ترجمه عزت الله فولادوند. چاپ اوگ: تهران، انتشارات خوارزمی، ۱۳۶۹. ۲۷۴ ص.

اهم مباحث: سیاستگزاری، افسون هوش، درگشوده. مورخان: مجادله بی پایان، پرواز پرنندگان تیزچنگ، فهرست نامهای کسان میتوان گفت: نقطه افتراق و اتحاد فیلسوفان و مورخان بررسی شده است.

هامرتن: السیرجون. تاریخ العالم. جلد اوگ. چاپ سوم: مکتب نهضت مصریه، بی تا. اهم مباحث: فایده از تاریخ و فایده تاریخ چیست.

یاسمی، رشید. آیین نگارش تاریخ. (بخش اوگ تاریخ). بکوشش ایرج افشار. تهران، انتشارات بنیاد موقوفات، ۱۳۷۳. ۹۰ ص.

زیراکس شده از کتاب مقالات رشید یاسمی بکوشش ایرج افشار و مباحث آن عبارتند از: رای علما در مورد مطالب تاریخی، تاریخ: دروغ بودن تاریخ، انتقاد تاریخی، تدوین تاریخ، ساختمان تاریخ، موثرات تاریخ، بکار بردن حساب احتمالات در تاریخ.

یاسمی، رشید. آیین نگارش تاریخ. تهران، انتشارات مؤسسه وعظ و خطابه، ۱۳۷۱ [۱۳۱۷].

اهم مباحث: درک تاریخ، شناخت نوامیس اصلی تاریخ در مقدمه و کلیات تاریخ، قیاس و استقراء در تاریخ، مکان تاریخ در علوم، انتقاد تاریخی، معلومات تاریخی، ساختمان تاریخ، موثرات تاریخ و غیره در کتاب می باشد.

احمد، احمد رمضان. تطور علم التاريخ الاسلامی حتى نهایی العصور الوسطی. مصر، الهيئة المصرية العامة للكتاب، ۱۹۸۹ م. ۱۸۰ ص.

اهم مباحث: تطور علم التاريخ الاسلامی حتى نهایی العصور الوسطی، التاريخ العام، فلسفة التاريخ، ابن خلدون، الموسوعات التاريخية.

اوملیل، علی. الخطاب التاريخی دراسة لمنهجية ابن خلدون. بیروت، معهد الامماء العربی، [۱۹۶۳ ق] ۲۳۳ ص. بحثهای آن عبارتند از: التاريخ والبحث عن خطابه، عن اصول التاريخ والتراث، التاريخ والتراث، التاريخ والسیاسة، التاريخ فی التصنيف الخلدونی، مسألة التقليد فی التاريخ، المشروع التاريخی، الدلالة التاريخیه لسیرة ذاته، التاريخ المنقلب، النسخة الشرقيه لتاريخ ابن خلدون، الحقل التاريخی لابن خلدون، ای تاریخ، التصوف والتاريخ.

التاريخ بين العلوم الاخرى، العلوم الاخرى الوثيقة الصلة بعلم، الصفات الواجب توافرها في المورخ.

الجزء الثاني: اختيار موضوع البحث، المصادر والمراجع، نقد الاصول التاريخية، ترتيب المادة التاريخية المجموعه وكيفية الاستفادة منها، كتابة البحث.

الحسيني، باقر. عبر من التاريخ. چاپ اوک: بيروت، دارالمحجة البيضاء، ۱۴۱۲ق/ ۱۹۹۲م. ۳۰۳ص.
اهم مباحث: چگونگی عبرت گیری از تاریخ و بعضی از داستانهای قرآنی.

الهری، ساطع. دراسات عن مقدمة ابن خلدون. چاپ سوم: القاهرة وبيروت، مكتبة الخانجي ودارالكتاب العربي، ۱۳۸۷ق/ ۱۹۶۷م. ۶۵۵ص.

متشکل از چند بخش است. اهم مباحث آن عبارتند از: المدخل الاوکل جولة بين التاريخ والمورخين؛ المدخل الثاني حول مؤلف المقدمة، القسم الاوکل نظرات وملاحظات عامة، القسم الثاني مكانة ابن خلدون في فلسفة التاريخ وعلم الاجتماع يعنى ابن خلدون وفلسفة التاريخ، القسم الثالث: آراء ابن خلدون ونظرياته في موضوع التاريخ ومهمة المورخ.

الحلو، عبده. الوافي في تاريخ الفلسفة العربية. چاپ اوک: بيروت، دارالفكر، ۱۹۹۵م. ۵۸۴ص.

مطالب اصلى آن عبارتند از: التاريخ وعلم العمران، مفهوم القدماء للتاريخ، اخطاء المورخين، تعريف التاريخ وقواعده، علاقة التاريخ بعلم العمران، ما يحتاجه المورخ، منزلة ابن خلدون في تاريخ علم الاجتماع.

الخالدي، محمد مهدي. حركة المجتمع في التاريخ. چاپ اوک: بی جا، المؤلف: المطبعة فجر الاسلام، ۱۴۰۶ق. ۳۷۳ص.

اهم مباحث: نظرة الى التاريخ، التفسير الاسلامي لحركة المجتمع، العامل في حركة التاريخ، الصراع المحوري في حركة المجتمع، حركة المجتمع في التاريخ، حركة المجتمع في عصر النبي موسى (ع)، عيسى (ع) ويونس (ع)، قوانين حركة المجتمع، السنن الاساسية في حركة المجتمع.

الخطيب، سليمان. فكرة التاريخ بين السنخاوى والكافيجي. [چاپ اوک: مصر]، بين الحكمة، [۱۹۹۱م. ۱۳۱ص].

اهم مباحث: الفصل الاول: مكانة علم التاريخ، الفصل الثاني: الفكر التاريخي عند الكافيجي، الفصل الثالث: الفكر التاريخي عند السنخاوى.

بدوى، عبدالرحمن. النقد التاريخي. القاهرة، دارالنهضة العربية، [۱۹۷۰م]. ۳۰۶ص.

مباحث آن عبارتند از: العمليات التحليلية (الاحوال العامة للمعرفة التاريخية)، العمليات التركيبية (الاحوال العامة للبناء التاريخي)، نصوص مختارة من آراء الفلاسفة في التاريخ (امانول كنت، ديكرات، پول قالري).

پيپونيه، دنى. الطرائق الموضوعية للتاريخ او قياس الزمن في الأركيولوجيا: علم الآثار. ترجمه به عربى المعهد العلمى الفرنسى للدراسات العربية. دمشق، بی نا، ۱۹۸۸م. ۸۴ص.

قيا الزمن في الأركيولوجيا (علم الآثار): التاريخ المطلق والتاريخ النسبي؛ عمليات التاريخ؛ التاريخ بواسطة المغنطيسية الأثرية archomagnetism

التاريخ بواسطة الخشب؛ التاريخ بواسطة تميّة السّيح؛ التاريخ بواسطة تعيين مقدار الكربون المشع، التاريخ بواسطة تعيين مقدار البوتاسيوم: ارغون، التاريخ بواسطة التالى الحرارى، الاتجاهات الرئيسية في البحث الحالى.

توينبى، محمد احمد. المورخون والتاريخ عند العرب. چاپ اوک: بيروت، دارالكتب العلمية، ۱۴۱۱ق/ ۱۹۹۱م. ۱۹۰ص.

حاوى مطالبى است كه عبارتند از: التاريخ العربى ما قبل الاسلام، التاريخ العربى مابعد الاسلام، بدء التدوين التاريخي عند العرب، المدارس التاريخية، ظهور كبار المورخين، ابن خلدون، النماذج الاساسية لعلم التاريخ الاسلامي، محتويات الكتب التاريخية.

جاسم، ليث سعود. ابن عبدالبر الاندلسي وجموده في التاريخ. چاپ اوک: بی جا، دارالوفا للطباعة والنشر والتوزيع، ۱۴۰۷ق/ ۱۹۸۶م. ۵۳۲ص.

اهم مباحث: تاريخ و علم تاريخ: رتبة علم التاريخ عند ابن عبدالبر وفائدته، فوائد تعليمية، فوائد تربوية، اهتمامه بالجانب التاريخي في علم الرجال، اثر ثقافته الموسوعي في اسلوب كتابته التاريخية.

الجمل، شوقى. علم التاريخ نشأته وتطوره ووضعه بين العلوم الاخرى ومناهج البحث فيه. چاپ اوک: مصر، مكتبة الانجلو المصرية، ۱۹۸۲م. ۲۰۸ص. چاپ سوم: مصر، دارالمعارف، ۱۹۸۷م. ۲۰۸ص.

الجزء الاول: علم التاريخ نشأته وتطوره، التاريخ عند العرب،

الفصل الثالث: العلوم المساعده للبحث فى التاريخ، العلوم الاجتماعيه والانسانيه، المهارات والادوات.

الفصل الخامس: تفسير وقایع تاریخ، الدورات التاريخيه.

الفصل السادس: الكتابة التاريخيه عند العرب المسلمين.

الفصل السابع: حكم التاريخ، الحقيقه التاريخيه، الاجتهاد والتعميم.

الدورى، عبدالعزیز. بحث فى نشأة علم التاريخ عند العرب. بيروت، دارالمشرق، ۱۹۸۳م. ۴۳۷ص.

در قسمت تمهید کتاب بحثهایی چون: نشأة التاريخ عند العرب، تطوره خلال القرون الثلاثه الاولى، مدرسة التاريخ فى المدینه، بداية القصص التاريخي، مدرسة التاريخ فى العراق، دوافع الكتابة التاريخيه. دارد.

روزنتال، فراتر. علم التاريخ عند المسلمين. ترجمه دکتر صالح احمد العلى. بغداد: مكتب المثنى، (مؤسسة فرانكلين للطباعة والنشر). ۱۹۶۳م.

اهم مباحث: التمهيد من التاريخ وعلمه، صور اساسى للتاريخ عند الاسلام، محتويات كتب تاريخ، قيمة علم التاريخ الاسلامى، مختصر فى علم التاريخ، اعلان به بالتويخ لمن ذم اهل التاريخ.

رؤوف، عماد عبدالسلام. التاريخ والمورخون العراقيون فى العصر العثمانى. چاپ اول: بغداد، دارالواسط، ۱۹۸۳م. ۳۵۶ص.

مباحث آن عبارتند از: دراسة فى تطور كتابة التاريخ فى العراق فى العصر العثمانى، المورخون العراقيون فى العصر العثمانى، مؤلفات تاريخيه لمؤلفين عراقيين غير معروفين فى العصر العثمانى.

زريق، قسطنطين. نحن والتاريخ. مطالب وتساءلات فى صناعة التاريخ وصنع التاريخ. چاپ اول: ۱۹۵۹. چاپ ششم: بيروت، دارالعلم لملايين، ۱۹۸۵.

کتاب در اینکه چرا تاريخ بوجود آمد و ماهيت آن و غرض از آن چیست، ساخته تاريخ و ارزش آن، ما و تاريخ و حکمت در تاريخ بحث می کند.

السخاوى، محمد عبدالرحمن (۹۰۲۰ق). الاعلان بالتويخ لمن ذم التاريخ. [چاپ اول]: دمشق، القدسى، مطبعة الشرقى، ۱۳۴۹ق، ۱۷۴ص.

اهم مباحث: معنى تاريخ فى اللغة، التاريخ فى الاصطلاح، موضوع التاريخ وفائده، الانسان والزمان، فائده التاريخ يعنى معرفة الامور على وجهها، جلالة علم التاريخ والاقوال العلماء فيه، سبب

خليل، عمادالدين. التفسير اسلامى للتاريخ. چاپ اول: ۱۹۷۵م. چاپ دوم: بيروت، انتشارات دارالعلم للملايين، ۱۹۸۳م.

بخشى از مباحث کتاب عبارتند از: تفسير اسلامى تاريخ، واقعة التاريخ، مسئله حضاريه ...

خليل، محمد رشاد. دفاع عن التاريخ الاسلامى: المنهج الاسلامى لدراسة التاريخ وتفسيره. چاپ اول: القاهرة، دارالمنار للنشر والتوزيع، ۱۴۰۴ق/ ۱۹۸۴م. ۱۶۶۳ص.

اهم مباحث: القسم الاول: دفاع عن تاريخ الاسلامى السياسى والحضارى، دفاع من التاريخ السياسى، حقيقه التاريخ الاموى والعباسى، الدور الحضارى للمسلمين، كيفية التعامل مع المصطلحات الحديثه، المنطق الاغريق والعلوم الاسلاميه، السلفيه والعقل، السلفيه والفلسفة.

القسم الثانى: منهج خاص لدراسة التاريخ الاسلامى، منهج دراسة التاريخ عند المسلمين، المنهج الاسلامى لتفسير التاريخ، التفسير الاسلامى والتفسير العلمانى للتاريخ، المنهج العلمانى ومبدأ التطور، التطور يعيدون تركيب التاريخ الانسانى، حركة التاريخ، العوامل المحركة للتاريخ، مصير التفسير بالعامل الواحد فى الدراسات النقدية الغربية، التفسير الاسلامى للتاريخ، حركة التاريخ الانسانى فى القرآن، الاطوار والتطور، المنهج الاسلامى لتفسير العوامل التى تحرك التاريخ، شروط لا بد من توافرها لدراسة التاريخ الاسلامى وتفسيره ...، التفسير الاشتراكى الماركسى للتاريخ الاسلامى، تحريف التاريخ ...

داهموس، جوزيف. سبعة مورخين فى العصور الوسطى. تعريف: د- محمد فتحى الشاعر. با اشرافيت سمير سرحان و لمعى المطيعى و احمد هيلمحه و محمد قطب. مصر، الهيئة المصرية العامة للكتاب، ۱۹۸۹م. ۲۸۹ص.

در مورد هفت نفر از مورخان مشهور قرون وسطى بحث نموده از جمله ابن خلدون مورخ و مبدأ فلسفه تاريخ در اسلام.

الدسوقى، عاصم. البحث فى التاريخ: قضايا المنهج والاشكالات. بي جا، القدسى، [۱۹۸۶م] ۲۳۰ص. اهم مباحث:

الفصل الاول: مدخل الباحث لدراسة التاريخ، تعريف التاريخ، موضوع التاريخ، شخصيت الباحث. الفصل الثانى: المنهج ضرورته واشكالاته.

التفسير الدينى للتاريخ، الاجتماع والتاريخ، الفلسفة والتاريخ، العلوم الاخرى والتاريخ) صياغة البحث التاريخى فى شكله النهائى .

صدر، محمد باقر . المدرسة القرآنية . (بصورت تدریس است) . بيروت، نشر دارالتعارف المطبوعات، ۱۳۹۹ ق .

در قسمتى از كتاب بنام الدرر الثالث، راجع به سنن تاريخى در قرآن كه آيا تاريخ بشرى سنن در مفهوم قرآن كريم دارد يا خير؟ آيا تحكيم در مسير تاريخ هست يا خير؟ مباحثى دارد .

طه، باقر و حميد، عبدالعزيز . طرق البحث العلمى فى التاريخ والاثار . چاپ اول : بغداد، وزارة التعليم والبحث العلمى، ۱۴۰۰ ق / ۱۹۸۰ م . ۲۰۳ ص .

بعضى از مباحث كتاب عبارتند از : منهج التاريخى، التاريخ تعريفه ومكانته بين اصناف العلوم، نشأة التدوين التاريخى، اهمية كتابة التاريخ، التدوين، التواريخ فى الرومانىة والعربىة الاسلاميه واروبا، انواع المصادر التاريخيه، الوثائق التاريخيه، المصادر الماديه، تمحيص النصوص التاريخيه وتفسيرها بالنقد التاريخى، النقد التاريخى وانواعه واهميته، النقد الخارجى، النقد الباطنى والداخلى، نقد الاصول او المصادر الثانويه، الرواية الواحده وتعدد الروايات، الاجتهاد فى منهج البحث التاريخى ...

عبدالله، سبىرى عبدالغنى (گردآورنده) معجم المورخين المسلمين حتى القرن الثانى عشر الهجرى . چاپ اول : بيروت، دارالكتب العلميه، ۱۴۱۱ ق / ۱۹۹۱ م . ۲۳۲ ص .

در قسمت اول كتاب بحثهاى دارد . اهم مباحث : علم التاريخ الاسلامى بين النشأة والتطور، نظرة عامة على تطور الكتابة التاريخية، معجم المورخين المسلمين كه در مورد مورخين اسلامى و كتب آنها مى باشد .

عبدالرحمن، عبدالهادى . التاريخ والاسطورة . چاپ اول : بيروت، دارالطبعة للطباعة والنشر، ۱۹۹۴ م . ۱۶۷ ص .

الفصل الاول : نزر من التاريخ، العزلة واختراق الجغرافيا، اللاوعى التاريخى والوعى بالتاريخ، الفصل الثانى : ظاهرة الحمل التاريخى .

الفصل الرابع : مفاهيم مغلوطه اسطورة السبى والعبودية وانماط الانتاج .

الفصل الخامس الجغرافيا اللغويه ام التاريخ .

الفصل السادس : حول مظاهر الميكانيكيه فى التاريخ، المنهج البدوى فى التاريخ، بين الساميه والعربيه، التوصيف العلمى .

تصنيف المصنف كتابه التبر المسبوك . ذكر أن علم التاريخ فن من فنون الحديث النبوى الفرق بين علم التاريخ وعلم الطبقات، غاية التاريخ وحكمه، من ذم التاريخ الرد عليهم، شروط المعنى بالتاريخ، اوک من ارخ التاريخ فى الاسلام، علة البداءة بالهجرة فى التاريخ، سبب عمل التاريخ، التصانيف فى التاريخ وكثرتها وكونها اربعين نوعاً، بيع النويرى كتابه نهاية الارب بالفى درهم وهو بخطه : راي ابن حجر فن أن ابن خلدون لم يكن مطلعاً على جليلة الاخبار لاسيما اخبار المشرق .

السلمى، محمد بن صامل . منهج كتابة التاريخ الاسلامى وتدریسه . چاپ اول : [القاهره]، دارالوفاء للطباعة المنصوره، ۱۴۰۸ ق / ۱۹۸۸ م . ۳۰۰ ص .

اهم مباحث : مدخل لدراسة التاريخ الاسلامى : مفهوم العلم ومنهج تلقيه؛ مفهوم التاريخ وثمرة دراسته؛ منهج كتابة التاريخ الاسلامى : المنهج واهميته؛ مصادر منهج كتابة التاريخ الاسلامى، خصائص منهج كتابة التاريخ الاسلامى، غاية منهج كتابة التاريخ؛ قواعد فى منهج كتابة التاريخ الاسلامى .

شراره، عبداللطيف . الفكر التاريخى فى الاسلام . چاپ دوم : بيروت، دارالاندلس، ۱۹۸۳ م . ۱۱۹ ص .

مباحث آن عبارتند از : العبرة والاعتبار، التاريخ كعلم، فلسفة التاريخ، بين الزمان والمكان، السيره وعلم الرجال، الشريعة والعمل السياسى .

شمس الدين، محمد مهدى . حركة التاريخ عند الامام على . چاپ اول : قم، بنياد نهج البلاغه، ۱۴۰۵ ق . ۲۰۶ ص .

مباحث آن عبارتند از : التاريخ وحركة التقدم البشرى ونظرة الاسلام، الامام فى مواجهة التاريخ، التاريخ عند الامام، التاريخ فى مجال الوعظ، التاريخ فى مجال السياسة والفكر، التاريخ فى مجال الفكر، التاريخ فى مجال السياسة .

الشيخ، عبدالرحمن عبدالله . المدخل الى علم التاريخ . الرياض، دارالمريخ، ۱۴۰۵ ق / ۱۹۸۴ م . ۱۸۸ ص .

مباحث آن عبارتند از : مقدمة فى لفظ التاريخ ومعناه، المصادر الاساسيه للتاريخ، تقويم المراجع، عصور التاريخ (فى استمرارية التاريخ؛ بعض الاحداث الهامة فى التاريخ القديم ... من اهم الاحداث والسماط الحضاريه للتاريخ الحديث؛ التاريخ علم حى) تفسير التاريخ والعلوم المساعده (مبحث تفسير التاريخ، الجغرافيا وتفسير التاريخ، الاقتصاد والتاريخ، علم النص والتاريخ، الادب والتاريخ،

العظمة، عزيز. ابن خلدون وتاريخيته. ترجمه عبدالکريم ناصيف. از انگلیسی به عربی. چاپ اوک: ۱۹۸۱ م.

چاپ دوم: بیروت، دارالطلیعه للطباعة والنشر، ۱۹۸۷ م. ۲۴۰ ص.

بحثهای این دفتر عبارتند از: اولیة تاریخی، اصول تاریخ، تاریخیه کتاب العبر.

العظمة، عزيز. الكتابة التاريخية والمعرفة التاريخية. مقدمه فی اصول صناعة التاريخ العربی. چاپ اوک: ۱۹۸۳ م. چاپ دوم: بیروت، دارالطلیعه للطباعة والنشر، ۱۹۹۵ م. ۱۵۱ ص.

مباحث آن عبارتند از: مقدمه، اصول التاريخ، انشاء التاريخ، زمان الارض وتاريخ السماء، ملاحظات ختامية سلطان المعرفة ومعرفة السلطان.

علی، محمد کمال الدین عزالدین. دراسات نقدیه فی المصادر التاريخية. چاپ اوک: بیروت، عالم الکتب، ۱۴۱۴ ق/ ۱۹۹۳ م. ۹۳۶ ص.

اهم مباحث: فلسفة التاريخ وبيان مناهجه وطرق الكتابة فيه، المختصر فی علم التاريخ بكافيجه، الاعلان بالتبويب لمن ذم اهل التاريخ للسخاوي، المشايخ فی علم التاريخ لسيوطي.

عويس، عبدالحليم. ابن حزم الاندلسي وجهوده فی البحث التاريخي والحضاره. چاپ دوم: القايره، الزهراء للاعلام العربی، ۱۴۰۹ ق/ ۱۹۸۸ م.

درباب دوم کتاب ابن حزم المورخ

اهم مباحث: قضايا الفكر التاريخي، مدلول التاريخ عند ابن حزم، رتبة التاريخ عند ابن حزم، العوامل المؤثرة فی التاريخ، اسلوب ابن حزم فی معالجة التاريخ، المصادر التاريخية المباشرة، منهج ابن حزم فی البحث التاريخي، تطبيق منهج الظاهري فی التاريخ، النقد التاريخي فی منهج ابن حزم، الاحصاءات والغرائب فی تاريخ ابن حزم.

فروخ، عمر. الاسلام والتاريخ. بیروت، دارالکتب العربی، ۱۴۰۳ ق/ ۱۹۸۳ م.

بخشهای کتاب عبارتند از: حضارة والتاريخ وتطور اسلام در مورد تاريخ، جنگ و صلح و اوجه التاريخ، مستشرقون والتاريخ، تاريخ و اسلام. تاريخ در تورات، تاريخ و تحليل تاريخ، تاريخ مصنوعي، وغيره.

فوزی، فاروق عمر. دور التاريخ فی التوعية لقومية. چاپ اوک: بغداد، دارالشئون للثقافة العامة، ۱۹۸۸ م. ۶۰ ص.

اهم مباحث: التاريخ والتوعية، النوعية والتاريخ، المورخون

عبدالقادر، خليل سعيد. منهج البحث التاريخي. بغداد، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي جامعة بغداد، ۱۴۸۸ ق/ ۱۹۸۸ م. ۲۴۸ ص.

محتوی کتاب عبارتند از: مقدمة: تفسير لفظة البحث، الفصل الأوک: علم التاريخ، علم التاريخ ومفهومه؛ هل التاريخ علم او فن؛ اهمية التاريخ؛ منهج البحث التاريخي، الفصل الثاني: العلوم المساعده،

الفصل الثالث: اسهام العرب قبل وبعد الاسلام فی علمية نشوء التاريخ، تدوينه؛ تفسير لفظة خبر ولفظة التاريخ؛ نشأة التاريخ؛ نشأة علميه التدوين التاريخي عند العرب اهمية التدوين التاريخي؛ التاريخ فی الاسلام؛ اساسيات البحث التاريخي عند المسلمين،

الفصل الرابع: اساسيات البحث التاريخي؛ البحث التاريخي عند المسلمين؛ نقد الاصول التاريخيه،

الفصل الخامس: اصول منهج البحث واساسياته، الفصل السادس: مراحل كتابة التاريخي والمكونات الاساسية له،

عبده، سمير. صناعة تزيف التاريخ. چاپ اوک: دمشق، دارالكتاب العربی، ۱۹۸۹ م. ۱۵۰ ص.

الحقيقه فی التاريخ القومي، تزوير الوثائق التاريخية، تحريف التاريخ، الدقة فی التاريخ، الاسطوره والحقيقه، تمحيص التاريخ، التاريخ والوقائع المفروضة، توضيح لايد منه، اهواء المورخين.

عثمان، حسن. منهج البحث التاريخي. القايره، دارالمعارف، ۱۳۹۶ ق/ ۱۹۷۶ م.

چاپ چهارم: القايره، دارالمعارف، ۱۹۸۶ م. ۲۱۹ ص. حاوی مطالبی چون مقدمه: معنى التاريخ، هل التاريخ علم او فن، اهمية دراسة التاريخ، بعض صفات المورخ، منهج البحث التاريخي، دراسة آثار الانسان ومخلفاته، تحديد قيمة المؤلفات التاريخيه،

الفصل التاسع: اثبات الحقائق التاريخية، الفصل العاشر: بعض القواعد العامة للتركيب التاريخي،

الفصل الحادى عشر: تنظيم الحقائق التاريخيه، الفصل الخامس عشر: العرض التاريخي، است.

العزاوى، عبدالرحمن حسين. الطبرى: السيرة والتاريخ. چاپ اوک: بغداد، دارالشئون الثقافة العامة، ۱۹۸۹ م. ۲۸۲ ص.

اهم مباحث: اهمية الموضوع، تبويب البحث، الطبرى وعلم التاريخ، تطور المنهج التاريخي الى عصر الطبرى، المنهج التاريخي مابعد الطبرى، الموضوعات التاريخياً، الحوليات تاريخياً.

چاپ چهارم: القاهرة، مكتبة الانجلو المصرية، ۱۹۸۷ م. ۱۰۱ ص.

اهم مباحث: ضرورة التاريخ الاسلامي، طرق البحث التاريخي.

مصطفى، شاکر. التاريخ العربي والمورخون: دراسة في تطور علم التاريخ ومعرفة رجاله في الاسلام. چهار جلد. چاپ اول: ۱۹۷۸ م. چاپ دوم: بيروت، دارالعلم للملایین، ۱۹۸۳ م. بحثهای آن عبارتند از: نشأة وتكوّن علم التاريخ في الاسلام: بدء التدوين التاريخي الاول، ميزان التدوين والرواية التاريخي الاول، مراحل التدوين، مادة التدوين التاريخي ومواقف التدوين لكل مادة. ظهور المورخين الكبار، التاريخ الاسلامي في المشرق العباسي ما بين اوائل القرن الرابع واواسط السابع الهجري: المادة التاريخي، تطور المنهج التاريخي في تدوين المادة التاريخي، تطور المنهج التاريخي في تنظيم المادة، في تطور الخط الفكري.

مواقي، عثمان. منهج النقد التاريخي الاسلامي والمنهج الاروي. چاپ دوم: اسكندريه، دارالمعرفة الجامعيه، ۱۹۹۳ م. ۳۱۵ ص.

مباحث كلي كتاب عبارتند از: الباب الاول: نشأة الرواية وتطورها، الباب الثاني: نقد الخبر، الباب الثالث: المنهج بين النظر والتطبيق، ملحق ابن خلدون ناقد التاريخ والادب.

مونس، حسين. التاريخ والمورخون دراسة في علم التاريخ. القاهرة، دارالمعارف، ۱۹۸۴ م. ۲۵۲ ص. مباحث كتاب عبارتند از: التاريخ ومكانته بين العلوم، التاريخ ولماذا ندرسه، منهجية التاريخ، الاتجاهات السائدة في كتابة التاريخ في العصر الحديث، هكل والمثالبه التاريخي، التفسير المادي للتاريخ، بنية المجتمع وبنائه، التاريخ الشامل واهم شيوخ مدرسته، اعلام المورخين في عصرنا، التاريخ والمذاهب الفلسفيه المعاصر، مدخل الى فقه التاريخ، التاريخ والمورخون في عالم اليوم والغد.

الناصرى، سيد احمد على. فن كتابة التاريخ وطرق البحث فيه. چاپ اول: القاهرة، دارالنهضة العربيه، [۱۴۰۱ ق/ ۱۹۸۱ م]. ۲۸۶ ص.

مباحث كتاب عبارتند از: مدخل الى علم التاريخ، مراحل التفسير التاريخي، مدارس الفكر التاريخي الحديث، المتطلبات الاساسيه للبحث، مصادر المادة التاريخي، كيف نتعامل مع الوثائق، مرحلة الكتابة.

الرواد وتفسير التاريخ، ماذا نريد من التاريخ، التاريخ مركز الثقل في المنهج، الشعبيه وتشويه التاريخ.

فياض، د- عبدالله. التاريخ فكرة ومنهجاً. بغداد، مطبعة اسعد، ۱۳۹۲ ق/ ۱۹۷۲ م. ۱۲۸ ص.

مباحث آن عبارتند از: تعريف التاريخ، تدوين التاريخ عند المسلمين، طريقه البحث التاريخي، النقد الداخلي والخارجي.

قربان، ملحم. خلدونيات: السياسة العمرانيه. چاپ اول: بيروت، مجد، ۱۴۰۴ ق/ ۱۹۸۴ م. ۴۰۲ ص.

اهم مباحث: تقديم السياسة العمرانيه، السياسة والذكاء في قاموس ابن خلدون، السياسة العمرانيه كما يعبر عنها طاهر بن الحسين، تداخل المعتقدات الدينيه والبراهين العقليه في قضايا العمران، العقل الخلدوني، مفاهيم المبادئ والاسباب والطبيعه، ابن خلدون والعقد الاجتماعي، الفردانيه الخلدونيّه، ابن خلدون والرئاسة والملك، مازق الحقوق الطبيعه في فكر ابن خلدون، الوازع: الزام ام التزام، ابن خلدون يعرض مفهومه لعلاقة التاريخ بالحكمة وناصيف نصار شومه، القوة الخلدونيّه، ابن خلدون والطبيعه البشريه، احمد ماضي وابن خلدون والمادية التاريخي، جورج لايبكار دور الدين في النظام الخلدوني، ابن خلدون وماركس، تشرح الغلب، مبدأ الاستحقاق وفيلسوف افلاطون، رافعة التاريخ في الفكر الخلدوني، موضوع خيار ام ضرورة وجود، الالزام الخلدوني، الصراع بين الحق والباطل في الفكر الخلدوني، محمد عابد الجابري وابن خلدون ومصدر السلطنة، العبد الحضاري للعصبيه، القوة والحرية في الفكر الخلدوني.

كاشف، سيدة اسماعيل. مصادر التاريخ الاسلامي ومناهج البحث فيه. چاپ جديد منقحه ومزيده: بيروت، دارالرائد العربي، ۱۴۰۳ ق/ ۱۹۸۳ م.

مباحث آن عبارتند از: التاريخ السياسي وتاريخ الحضارة، صعوبة تقسيم التاريخ الى فترات تتبدى وتنتهي في سنين معينه، نشأة علم التاريخ عند المسلمين، الجغرافيه عند المسلمين وارتباطها بالتاريخ، المورخون في ديار الاسلام ومنهج الكتابة، التاريخي، ابن خلدون وكتابة التاريخ، المصادر والاصول المورخين المحدثين في التاريخ الاسلامي، المورخون المحدثون ونقد النصوص والاستنتاج الربط والتأليف.

ماجد، عبد المنعم. مقدمة لدراسة التاريخ الاسلامي. القاهرة، مخيم، ۱۳۷۳ ق/ ۱۹۵۳ م.